

Ս Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

Խ. ՏԱՐԻ 1939

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ՆՐՈՒՍԱՂԷՄ

Ս Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹՅԱՆ

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Էրես
ԽՐԱՆԳՐԱԿԱՆ	
— Ապրիլ.	** 1
— Նուիրակ Գաբելին Արեպիսկ. առաջնորդ Ամերիկացիաց.	** 3
ԿՐՕՆԱԿԱՆ	
— Յիսուսի Մնուկը.	Արսոյ Արեպայ 5
ԱՆՆԱՄՏՈՂՆԱԿԱՆ	
— «Անձինք մուրեալ».	Բ. 9
ԱՆՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
— Հ. Ն. Ալիքեանի պատասխանին պատասխան.	Գրոգ. Ն. Արմնց 10
ՊԱՏՐԱԿԱՆ	
— Մովսէս վրդ. (ապա կաթողիկոս) Տաթևացի, ուխաւուր Երուսաղէմի.	Մ. Արխա. Աղաւունի 16
ՄԱՏՆՆԱԿՈՍՄԱԿԱՆ ԱՆՆԱՐԿՆԵՐ	
— Հայկական երեք մեծ վանքերի Տաթևի, Հա- ղարծնի եւ Դադի եկեղեցիները եւ վա- նական շինութիւնները.	Շ. Բ. Գ. 20
ՓԻԼՍՈՓԱՅԱԿԱՆ	
— Տեւոդուրիւնը եւ ժամանակը.	Թրգլ. Վ. Սրկ. Տեւոդուրեան 23
Ներսէս Աւարակեցիի քանի մը կոնդակները.	Հրս. Կ. Յ. Բ. 26
Սարկաւազական ձեռնադրութիւն.	27
Ամեն. Ս. Գաւրիարիշէօր վերադարձը.	28
Ս. ՅԱՆՈՒՐ ՆԵՐՍԷՆ	
— Ամսօրեայ լուրեր.	29
ՏԵՐՈՒՆԻ	
— Տ. Երուանդ Արեպիսկ. Փեռսանեան.	30
— Տ. Վրբանէս վրդ. Գառապեան.	31
Նուիրաւուրթիւններ.	32

Ամանորի եւ մերձակայ Ս. Ծննդեան տօնի առթիւ ՍԻՈՆ իր բոլոր աշխատակիցներուն, բաժանորդներուն ու համակիրներուն եւ սիրեցեալ Ազգիս լուսեան կը ներկայացնէ Ս. Ս. Բառոյս Հոգեւոր Պետիմ՝ Ն. Ա. Ս. Պատրիարք Հօր եւ բովանդակ Միաբանութեան արագիւն շնորհաւորութիւնները եւ հոգեւանդն բարեմաղթութիւնները: Նա ինքն որ Յոյսն է ամենայն բարեաց՝ թո՛ղ շնորհէ բովանդակ աշխարհի խաղաղութիւն, ո՛չ այնպէս ինչպէս կը խոստանան մարդիկ միմեանց, այլ այնպէս ինչպէս ինքն միայն գիտէ տալ մեզի, իբր Աղբիւր յաւերժական սիրոյ եւ հեմարիտ խաղաղութեան:

Բ Ա Ժ Ն Ե Ք Ի Ն

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգինն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 6:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆՈՒԻ Է

Հասցէ՝ Rédaction de la Revue Arménienne SION

Patriarcat Arménien, Jérusalem-Palestine

Լ Ո Տ Ս Տ Ե Ս Ա Ի

ՕՐԱՅՈՅՑ

1939

ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՊՐԻՍՏՈՍԻ

(ԸՍՏ ՀԻՆ ՏՈՄԱՐԻ)

Եւ

ԲՈՒՆ ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՀԱՅՈՑ

ՏՆԼԱ - ՏՆԼԲ = 4431 - 4432

Եւ

ՏՈՄԱՐԱԿԱՆ ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՀԱՅՈՑ

ՌՅԶԸ - ՌՅԶԹ = 1388 - 1389

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

ՅՊԱՐԱՆ ՍՐՐՈՑ ՑԱԿՈՐԵԱՆՑ

462-Ա Շ

2 0 1 3

Ս Ի Ո Ն

Ժ Գ. Տ Ա Ր Ի — Ն Ո Ր Շ Ր Զ Ա Ն

1939

Յ Ո Ւ Ն Ո Ւ Ա Ր

Թ Ի Ի 1

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ա Պ Ր Ի Լ

Գոյականէ մը աւելի բայ մը պէտք է գործածել՝ բնորոշելու համար կեանքին իմաստը, վասնզի ոչ թէ իր մըն է ան այլ իրողութիւն, ոչ թէ գործ, այլ գործողութիւն որ շարժում է համակ, իր սկիզբէն մինչև իր վախճանը, ծնունդի, աճումի, փոփոխումի, բազմապատկումի, արդիւնագործումի եւ սպառումի յեղումներով յատկաւորուած:

Կեանքը, շնչաւոր էակին համար, իր բոլոր ոյժերուն գործածութիւնն է՝ ներքին եւ արտաքին օրէնքներու զուգորդութեամբ, իսկ բանական էակին համար գործածումն է անիկա իր ոյժերուն, ոչ միայն այդ օրէնքներուն համեմատ, այլ մանաւանդ համաձայն այն զիտակցութեան որ իր բանականութեան լոյսին եւ իր կամքին ներգործութեան արդիւնքն է իր մէջ:

Ու պէտք չէ մոռնալ թէ այդ բանական էակը, որ մարդն է, աստուածային ոյժեր ունի իր մէջ:

Ուղիղ պիտի ըլլար ուրեմն ըսել թէ մարդուն կեանքը, ճշմարիտ կեանքը, իր մէջ եղած այդ ոյժերուն կիրարկութիւնն է էական. այսինքն ճշմարտապէս կ'ապրի նա, այն մարդը, որ իրապէս ի վիճակի է շարժման եւ արդիւնագործութեան մէջ դնելու այդ աստուածային ոյժերը:

Ամէն մարդ որ ներս կը մտնէ գոյութեան ոլորտէն, առաջին վայրկեանէն կը ձգտի իրեն համար նախասահմանուած նպատակի մը, որոնց կատարումն է իր կեանքը: Այդ նպատակին զիտակցութիւնն է որ հետզհետէ կը զարգանայ եւ կը լուսաւորուի իր մէջ. ու որքան աւելի կանոնաւոր կերպով կատարուի իր մէջ զարգացումն եւ լուսաւորումն այդ գործը, այնքան աւելի ներոյժ եւ պայծառ ընթացքով կը կատարուի կեանքին վազըր դէպի իր նպատակը, վասնզի անհրաժեշտ է որ զիտուի, ճանչցուի եւ տեսնուի կէտագրուած նպատակը, կարելի ըլլալու համար ուղղակի հասնիլ իրեն:

Արդ, մարդս պէտք է զիտնայ թէ ուսկից կուգայ ինքը, այսինքն թէ ի՞նչ է իր ծագումը, բայց աւելի եւս պէտք է զիտնայ թէ դէպի ո՞ւր կ'ընթանայ ինքը, այսինքն թէ ի՞նչ է իր վախճանը: Գիտութիւնը շատ բան կ'ըսէ անշուշտ այդ մասին. հետաքրքրական, հրահանգիչ եւ շահեկան են ծանօթութիւնները եւ բացատրութիւնները զորս ան կուտայ մեզի վերաբերմամբ այդ

100-68

3350wh

հարցերուն, բայց ամէն ինչ որ կ'ըսէ այդ մասին՝ կը լուսաբանէ ինդրոյն «ինչպէս»ը, հանդամանքը միայն, եւ ոչ թէ «ինչ»ը կամ իսկը :

Կօսնքն է միայն, ու Քրիստոնէութիւնը մասնաւորապէս, որ կը ցուցնէ թէ մարդկային կեանքը «ուստի՛ ելանէ եւ յո՛ երթայ», երբ մէկ կողմէ կ'աւանդէ թէ «Ամենայն ինչ նովաւ եղեւ...», եւ միւս կողմէ կը հաստատէ թէ «Յերկինս է առաքինութիւն մեր» (= երկնաքաղաքացի ենք մենք) :

Աստուծա՛ւ առ Աստուած. այս է ուրեմն մարդկային կեանքի նկարագրին ամենէն սեղմ բայց և ամենէն սերտ պատկերը : Բարձունքէ մը իջած՝ բարձունքի ձգտիլ . այս է և այս պէտք է լինի ապրիլը իսկական մարդուն համար . անսուտ է բանաստեղծին բառը, որ կ'ըսէ . «Հրեշտակ մըն է մարդս՝ երկինքէն իջած, որ երկինքը կ'երազէ» . երկինքն է իրեն համար նախասահմանուած վախճանակէտը : Ծշմարիտ և ազնիւ, այսինքն իրենց մէջ աստուածային ոյժերու զգացումն ունեցող մարդերը անոնք են միայն, որոնք ինչպէս կը ներկայացնէ Նարեկացի, «Իբրև սիրող երկնային վիճակին, առանց յետին միտքերու, զոռոգ մարմինին դժնեայ բռնութեան հետ կռուելով՝ վանեցին անմարմին Բեկտարը, ու այս կեանքի ասպարէզի մէջ, առանց յոգնելու աշխարհի ծովուն լայնածաւալ ծփանքներուն ծանրաբեռութենէն, մշտամարտ մրցութեամբ՝ թաճրամած մարմինին տապանակովը հողիներուն թեթևութիւնը թոցնելով կեանքի նաւահանգիստը հասն...» . այսինքն սուրբերը, զաղափարական գործիչները, մաքուր մտատիպարի մը նուիրուածները, բարութեան, արդարութեան և ճշմարտութեան տենչով վառուածները, որոնք երկրաւոր նպատակներու և անձնական նկատումներու չեն ստորադասեր բարձրագոյն և հանրական սկզբունքներ, և փառքի և մեծութեան երազներու անձնատուր, չեն մոռնար՝ չեն ոտնակոխեր ինչ որ ազնիւ է և հանրօգուտ, ի զին նոյն իսկ ամէն զրկանքի և զոհողութեան, տեղի չտալով չարչարանքներու և ամենէն ահաւոր վտանգներուն առջև :

Այգպիսինքն են որ կ'ապրին ճշմարտապէս . զի ապրիլը ո՛չ վայելին է և ո՛չ կեանքին տևողութիւնը երկարելը հանգրուանէ հանգրուան, հեշտանքի և դիւրութեանց ծաղկաւէտ ճամբաներուն վրայ, այլ ծառայելը բարի և դժուարին նպատակներու, լծուիլը սուրբ և ծանրագոյն պարտականութեանց, երևան բերելով իր մէջ աստուածային ոյժերու ներկայութիւնը :

Անոնք որ հոգի մ'ունեցած են՝ անհունին տենչալու համար, և սակայն պարաւանդած են զայն պզտիկ հողերով, անարժէք զբաղումներու մէջ կորսնցնելով իրենց օրերը և գոհնիկ հետապնդութեանց մէջ տարուբերուելով հե ի հե, անոնք որ սիրտ մը ունեցած են սիրելու համար զԱստուած և աստուածայինը, և սակայն նանիր տքնութեանց մէջ տարտույնած են շարունակ իրենց կամքը, կռապաշտութեան ամենէն զգուշի ձևը իրականացնելով և խորիլած բարոյականի մը ամէն մէկ անկիւնին վրայ կանգնելով կիրքի և ցանկութեանց բազիններ, անոնք որ վեժապէս չեն հասկցած կամ չեն ուզած հասկնալ թէ ինչո՞ւ համար իրենց տրուած է իմացականութիւն մը, և չեն ուզած ծառայեցնել զայն ճշմարտութեան խուզարկումին, և ընդհակառակն գերի դարձուցած են զայն սուտի և կեղծիքի ամենէն զարշ գիտութեանց, իրաւունք չունին բնաւ խորհելու թէ ապրած են իրենք . անցած են թերևս ապրողներու քովէն, բայց ոչ ապրած... :

Ապրիլը մտածել է, սիրել, կամենալ, գործել սուրբ բնազդներով. լուռ և լուրջ ճիգով, սերտուած ծրագրի մը համեմատ ընդհանրապէս, բայց նաև յաճախ վայրկենական խոյանքի մը թևաբախումներով, որոնք մարդուն մէջ նիրհող աստուածային ոյժերուն յանկարծական զարթոնքն են: Կ'ապրին անոնք որ կրնան տևական, աւելի ճիշդ՝ տևականապէս բարի գործ մը արտադրել. որոնց իմաստութեան գործարանը սիրտն է իրենց մէջ, այսինքն որոնց բանականութիւնը և սէրը ընդհանուրած են իրարու. անոնց կեանքը իր սնունդը կ'առնէ ոչ թէ անցեալ յիշատակներէ միայն, որոնց մէջ պատրանքն է ստէպ որ ուրուականներ կը խաղցնէ, այլ նախազգացուած ապագայէն, որո՛ւն կը փոխարկէ ան միշտ ներկան, յոյսի մտասեւեռումով, այսինքն լաւագոյն ապառնիի մը հանդերձանքը ընելով առաջիկան:

«Ապրիլը, վերայապէս, պատրաստուիլն է մահուան, առաջուց սակայն ջանալով որ ան լինի յալթական, փառաւոր և լի անմահութեամբ, այսինքն երկրի վրայ վարելով երկնաքաղաքացիի կեանք»:

Ամանորի պատկերը, որ խորհուրդն է կեանքին, ի՜նչ թելադրութիւններ պիտի ընէր անոնց որոնք պիտի չուզէին թեթև հոգեով անցնիլ անսր առկէն:

* * *

ՆՈՒԻՐԱԿ ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿ՝ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԱՄԵՐԻԿԱՅԱՅՈՑ

Եթէ այս նշանակալից ընտրութիւնը իրեն արժանի կարեւորութեամբ չը շեշտուեցաւ դեռ հայ մամուլին մէջ, կը հաւատանք թէ ատոր պատճառն է նոյն ինքն ընտրեալ Սրբազանը, որ, բառին բովանդակ իմաստով օրինասէր, չուզեց որ կատարուած իրողութիւն մը նկատուի ան՝ առանց Մայր Աթոռոյ հաստատումին:

Գիտենք թէ որո՛նք ընտրեցին կամ թէ որո՛նք չ'ընտրեցին զինքը. բայց աւելի քաջ զիտէ ամէն ոք թէ Ամերիկահայոց մէջ չկայ մէկը որ տարակարծիք լինի անոր այդ պաշտօնին արժանաւորութեանը մասին. և այս է էականը՝ ամէն բանէ աւելի:

Տ. Գարեգին արքեպիս. Յովսէփեան արժանաւորագոյն հոգեորականն է, որուն կարելի էր վստահիլ այսօր Ամերիկահայոց առաջնորդութիւնը. գիտուն կրօնաւոր, փորձառու եկեղեցական, պարկեշտ մարդ, հայրենասէր, հմուտ. բազմաթիւ բարեմասնութիւններ կը միանան իր վրայ, իր մէջ ցուցնելու համար ամէնուն՝ բուն օրուան մարդը, յարմարագոյնը եւ ամենէն կարողը իրրեւ վարիչ այդ բազմապահանջ թեմին:

Անհամամտութիւնները, որոնք սկիզբէն եղան եւ ակներեւորէն կան դեռ այս հարցին շուրջ, ըստ մեզ մակերեսային են, ցորչափ ընտրեալին անձին մասին չեն անոնք, և ծանօթ հանգամանքներէ յառաջացած ընտրողական սկզբունքներու ծնունդն են միայն:

Այդ կէտը չէ ստկոյն որ մենք պիտի ուզէինք մատնանշել հոս . ընտրական ձեւակերպութեանց մէջ երբեմն ճակատագրորէն պատահած թերութիւնները շուտով եւ ինքնին կը կորսուին , երբ ընտրութեան արդիւնքը ինքն իսկ իսկոյն կը սրբազրէ գանոնք : Կ'ըսենք այսպէս , որովհետեւ վստահ ենք թէ Ն . Սրբազնութիւնը պաշտօնի ձեռնարկելուն վաղորդայինն նոյն իսկ՝ իրեն համար առաջին գործ պիտի ընէր Ամերիկահայ կեանքին մէջ վերահաստատութիւնը եկեղեցավարչական միասնականութեան , որուն ներկայ պառակտեալ դրութիւնը անհանդուրժելի վէրք մըն է Հայ եկեղեցիին համար : Իր ողջմտութիւնը և ժողովրդասէր ոգին ոչ մէկ կասկած կը ներեն այդ մասին . իսկ իր տաղանդը և անվիճելի ձեռնաստութիւնը մեզ համար բոլորովին անտարակուսելի կ'ընէին իր յաջողութիւնը այդ ուղղութեամբ :

Մեզի համար , հարցը՝ իր ընտրութեան համար Մայր-Աթոռէ սպասուած վաւերացումին յապաղման մէջ է : Էլմիածին լուռ է կատարուած ընտրութեան մասին , բայց որոշ կը թուի իր կամքը՝ Սրբազանին Ամերիկայէն մեկնումին վերաբերմամբ : Այսպէս կ'երևի Էլմիածինէն հասած հեռագիրներէն , եթէ սակայն ճիշդ են անոնց մասին ի լրոյ կամ ոչ պաշտօնապէս մեր ստացած տեղեկութիւնները :

Կը մնայ ուրեմն զիտնալ թէ իր ներկայութիւնը անհրաժեշտ գատուած է Էլմիածին , թէ այլ ևս անհարկի՝ Ամերիկայի համար : Առաջին պարագային , պատճառ մը չկայ որ հեռագիրը չճշդէր զայդ , ու այն ատեն ոչ ոքի , ոչ իսկ Սրբազանին , պիտի մնար առարկութեան տեղի . իսկ երկրորդ պարագային՝ ըստիպուած պիտի լինէինք խորհիլ թէ սխալ տեղեկութիւններ պէտք է հաղորդուած լինին Մայր-Աթոռ :

Այդ տեղեկութեան աղբիւրը չեն կրնար եղած ըլլալ անոնք որ մաս չունեցան ընտրութեան գործին մէջ . անկարելի է անոնցմէ սպասել այդպիսի գոհ-հիկ անբարեխղճութիւն մը , եւ յետոյ , պարզ է թէ օր աստիճան ի գորու կրնար ըլլալ այնտեղ իրենց ձայնը : Այլ աւելի անտրամաբանական պիտի ըլլար այդպիսի կասկած մը ունենալ ընտրողներուն մասին . այդքան անհեթեթ հակասութիւն կարելի չէ երևակայել :

Բայց եթէ սխալ տեղեկութեան մը վարկածը անհիմն չէ բոլորովին , ցաւազդիւորէն հիւանդ մտայնութեան մը գործը կրնայ ըլլալ տն . ու պատկանեալ Մարմիններու պարտքն է ուղղել այդ սխալը , և յարգանքով հասկնալ Էլմիածինի թէ Յովսէփեան Սրբազանի պաշտօնը օգտակար կրնայ ըլլալ ոչ միայն Ամերիկահայութեան , այլ նաեւ Մայր-Աթոռոյ վարկին և դիրքին նոր աշխարհի մէջ :

Մեծ թեմի մը Առաջնորդը , այդ թեմին ներկայ կացութեան մէջ մանաւանդ , Տ . Գրեգորի արքեպիսկոպոսի նման մեծ կարողութիւններով օժտուած հոգևորական մը միայն կրնայ ըլլալ :

ԿՐԹՆԱԿԱՆ (ԻՐՐ ԶԱՐՈՂ)

ՅԻՍՈՒՍԻ ԾՆՈՒՆԴԸ

Բազում օրերու և մեծ տաժանքով կատարուած ճամբորդութիւն մը պէտք է եղած ըլլայ այն զոր Մարիամ եւ Յովսէփ, Աստուծոյ Որդւոյն երկրաւոր ծնողք ըլլալէն ոչ շատ առաջ, ըրին նազարէթէն մինչև Բեթղեհէմ, ուր կայսերական հրովարտողը կը կանչէր զիրենք, իրբև Գաւթի, ցեղականներ, Գաւթի քաղաքին մէջ արձանագրուելու համար հռովմէական մեծ մարդահամարին մէջ:

Ի՞նչպէս մեկնեցան անոնք առտու մը նազարէթէն, որուն անձանօթ անունը այդ օրէն այլևս պատմութեան կը յանձնէր Նախախնամութիւնը. ի՞նչ պայմաններու մէջ կարեցին անցան արդեօք անոնք հիւսիսէն դէպի հարաւ, աւելի քան հարիւր մղոններու այդ ճանապարհը. կոյսը, որ իր արձագանք մայրութեան խորհուրդով մտազրասուած էր արդէն այն օրէն ուր մարդկային ազդի փրկագործութեան ժամը հնչեր էր իրենց ընտանեկան խոնարհ յարկին վրայ Գաբրիէլի աւետումովը, ի՞նչ հոգեվիճակներ պարզեց արդեօք «հասարակ մահկանացուներու համեստ միջոցներով անշուշտ տեղի ունեցած այդ ուղևորութեան ընթացքին. Յեզրայէի մեծ դաշտէն անցած ատիններէ կուշտ մը նայեցա՞ւ արդեօք անիկա Թաբորի սիրուն սարին, զոր արևը այն ամէն օր իր յորդ ճառագայթներովը կը պայծառակերպէ. և յետոյ, Անէճքի և Օրհնութեան, Գերաղ եւ Գաբիզին լեռներու վերջին ծայրերուն կազմած կլիճին առջև, որ մուսքն է Սամարիայ երկրամասին. դարձուր Սիւքէմի հանգրուանին մէջ հոգեկան նախազնութեամբ մը չնստած արդեօք Յակոբի ջրհորին մօտիկը. Յովսէփ, վերջապէս, որ հրեշտակէն՝ տեսիլի միջոցին՝ իրեն եղած ազգարարութեան վրայ այնքան այլալիցած էր արտակարգ յուզումներով, խաղաղած հոգեով կատարեց արդեօք այդ ճամբորդութիւնը. . . . Աւետարանը, որ յաճախ շատ ժուժկալ է երկրաւոր իրերու նկարագրութեանց վերաբերմամբ, ոչ մէկ

բառ ունի այդ մասին. չ'ըսեր նոյն իսկ թէ որբը ամուլը իր ճանապարհագրին վերջաւորութեանը մօտ հանդիպեցա՞ն Նրուսաղէմ, ուր պիտի ելնէլէին, օր մը, այդ ուղևորութեամբ սկսած աստուածախառն արարամին վերջին վարդապետները. ու, գրեթէ միակ տողի մը մէջ, յիշելով լոկ անոնց նազարէթէն ելլելը, ու, իրր թէ օրուան մը մէջ, Բեթղեհէմ հասնելը, կը լռէ մինչև անգամ անոնց մարդահամարի գործողութեան մասին, ու կը պատմէ անմիջապէս — վասնզի այդ էր արդէն իր բուն դիտումը — թէ երբ անոնք հոն հասան, երկուքի օրերուն ըրջանը աւարտած ըլլալով, Մարիամ ծնաւ իր զաւակը, զոր խաճաքուրդով պատեց և դրա մսուրին մէջ. ուրովհետեւ պանդոկներուն մէջ տեղ չէր մընացած անոնց:

* * *

Բայց այդ վերջին բառերուն մէջ ծրար մը կայ ծածկուած զանձեռու, որոնք փրկագործութեան մեծ խորհուրդը մեր տկար միաբերուն մատչելի ընող յայտնութեան առաջին նշոյններն են. չենք կրնար ներել մէկի անաւարտ անցնիլ անոնց առջևէն. ներշնչուած պատմիչը այդ երկու տողերուն մէջ կը խտացնէ կարևոր ծանօթութիւններ, աւելի ճիշդ՝ բարձրագոյն ճշմարտութիւններ:

Աշխարհագիրին հրովարտակը Բեթղեհէմ հաւաքած էր Գաւթի ցեղին պատկանող բոլոր Հրեաները. Այնքան մեծ էր կարևորութիւնը՝ զոր մեծական հաւատքին ազդեցութեամբ այս ժողովուրդը կ'ընձայէր Գաւթի ցեղականութեան զգացումին որ, իրենց զիրենք արքայական այդ տոհմէնկարծողները, Պաղեստին լինէին թէ արտասահման, մեծ զգուշութեամբ և խնամով կը պահէին, ինչպէս կը վկայէ Յովսէփոս, իրենց ընտանեկան ազգայնութեան վաւերագիր ցուցակները. Այնպէս որ անտեղի պիտի ըլլար մտածել թէ իրենք զիրենք Գաւթի շառաւիղ նկատող բոլոր Իսրայէլացիները, Հրէաստանէն եւ Հռովմէական Սփիւռքէն Բեթղեհէմ եկած հաւաքուած էին օրերէ ի վեր հասկնալի նախնաձախնդրութեամբ. Քաղաքը լեցուած էր անհաշուելի բազմութեամբ. ամենէն փարթամ պանդոկ-

ներէն սկսեալ մինչև ամենէն հասարակ իշխանները՝ գրաւուած բռնուած էին բոլոր սենեակներն ու խցիները. այս կը նշանակէ անշուշտ Ղուկասի այդ բառը. օձի ոչ գոր յոցա տեղի յիշատակին»։

Երբ ազատիկ զոյգը հասաւ իր նախահայրերուն քաղաքը, իրմէ առաջ ուրիշներ, հարուստներն ու հզօրները, խուժած խռուած էին հոն ամէն կողմ, իրենց համար բաց անկիւն մը չթողելու աստիճան. ու երբ բաղխեցին անոնք խրախճանքի և ցնծատոնեբուն հանդէսներով ոգևորուած այդ յարկերէն մէկին կամ միւսներուն դուռները, ո՛չ իրենց ցեղական տիտղոսը և ո՛չ իսկ վերահաս որդեծնութեան մը գերագոյն պատճառը չգործեցին որ իրենց առջև բացուին պահ մը գէթ դուռներն ու սրտերը։

Պատմութիւն մըն է որ կ'աւանդուի մեզի Աւետարանի այդ էջին վրայ, բայց նոյն ատեն կրօնական խորհուրդի և բարոյականի պատկեր մը։ Անոր մէջ մենք կը կարդանք և կը տեսնենք թէ մարդիկ ինչպէս պիտի վերաբերուէին՝ ապագային՝ քրիստոնէական ճշմարտութեան հանդէպ, և թէ մարդկային սիրտը, ընդհանուր առմամբ միշտ լայն՝ ամէն տեսակ հրայրքներու համար, որոնք յաճախ ամենէն զարշ խաղաղքներով կ'առնէին զինքը, ինչպէս առ հասարակ կը խրոչի կրօնքէն ու բարոյականէն իրեն մատուցուած ամէն բանէ, դառն ու դժգոհ գտնելով զանոնք։ — Ահա՛ այն մեծ և յաւիտենական դասը, զոր Աւետարանը կուտայ մեզի իր առաջին գլուխին մէջ։

Այս պատճառաւ, կը շարունակէ սրբաբանաց պատմիչը, վշտահար բայց ոչ յուսահատ, անոնք գացին կանգ առնել անասուններով լեցուած գոմի մը առջև, որ հին ատեն ևս, Պաղեստինի մէջ մանաւանդ, բնակութեանց անմիջական մօտակայքի ժայռերուն մէջ փորուած այր մըն էր։ Հոն, անոր դասն սեմին վրայ է հիսակ խոյսը, իր աստուածախիթ ծոցին ծանրութեամբը, մարմնով նուազկոտ թերևս բայց հոգեպէն արի. մինչ Յովսէփ, ներս մտած, տեղ կը պատրաստէ մսուրքին մէջ, քակելով և քիչ մը անդին կապելով հոն գտնուած անասունները։

Այս վերջինները, բազմամբոյս քաղաքին հիւրերուն սայլերուն և կառքերուն անդրուարները, աւելի գթոտ քան ի-

րենց տէրերը, սիրով տեղ կուտան, և ինչպէս քրիստոնէական արուեստը ա՛յնքան տպաւորիչ կերպով կ'արտայայտէ Յիսուսի ծնունդը ներկայացնող նկարներուն մէջ, իրենց անոյշ նայուածքով և ջերմ շունչով բարի ասպի՛ականութեան տեսարան մը կը յօրինեն այդ մութ նկուզին մէջ։

Աշխարհ կրնայ անընդունող ըլլալ Յաւիտենականին ծրագրիներուն. բայց նա, որուն համար ըսուած է թէ «Ոչ տկարանայ առ յԱստուծոյ ամենայն բան», հաւուստ է միջոցներով իրագործելու անկեալ մարդկութեան համար նախաանհմանած իր սէրը. երբ բանականութիւնը կ'ըմբոստանայ իր դէմ, անկեալ անկարներէն, անբաններէն նոյն իսկ կրնայ հանել գործիքները իր կամքին, ամբողջով զանոնք։ — Ահա՛ ծնունդի նախբեմանքին երկրորդ դասը։

Քիչ ետքը, ներսը, գոմին մէջ է Մարիամ եւս. ընկողմած յարդի խուրձերուն վրայ, իր իսկ հանդերձներէն պատրաստած խանձարուք մը, մտքով փոխադրուած է նազարէթ. այն օրը գեռ տաւրակոյտով կ'ընդունուէ իր մօտ ընչա՞ծ երկնային ձայնը, երբ խորհրդէն կ'ընէ միտ թէ որպիսի՛ ինչ իցէ ողջոյնս այս»։ Հիմա կը յիշէ և հաւատքով միայն կ'ունկնդրէ նոյն ձայնին որ ըսեր էր իրեն. «Մնցես որդի. նա եղբիւր մեծ և որդի Բարձրեւոյ կուցցին»։ Ե յետոյ, «Հոգին սուրբ եկեացէ ի քեզ և զօրութիւն Բարձրեւոյն հովանի եղցի ի վերայ քո»։

Ո՛հ, կոյս ամբիծ, զոր ահա ցայսօր կ'երանեն ու մինչև յաւիտեան պիտի երանեն երկրի բոլոր ազգերը . . .

Ու մինչ անդին, քաղաքին լայն փողոցներուն երկին և ջահաւորուած հրապարակներուն մէջ յղժանքն ու ցոփութիւնը իրենց կայթառածները կը սարքեն, մինչ չքեղ օթեաններու սրահներուն մէջ և պատշաճաբնու վրայ Դաւիթի ժառանգութեան իրաւունքով արբեցած հոգեկան խեղճութիւնները, սրնդի և տաւիղի նըւազներուն մէջէն կ'երգեն. «Եւ դու Բեթղեհէմ, երկիր Յուդայ, ի քէն ելցէ ինձ իշխան որ հովուեսցէ գտողովորդ իմ դիւրայէն», մինչ ուրիշներ սաղմոսարաններու

վրայ կը հնչեցնեն. «Տէր ասաց ցիս որդի իմ ես դու, և ես այսօր ծնայ գեքեդ», անհոյ, գոմին խաղաղիկ սրբութեանը մէջ, հետո շուաշտ կուրծքէրէ գուրս եկած կանչիւններու այդ ժխորէն, տեղի ունեցած է արդէն մարդկային ազգի պատմութեան մեծագոյն դէպքը, մարդեղութեան խորհուրդին կատարումովը. մօր մը կուրծքին վերայ, մանկան մը ժպիտին մէջէն Աստուծոյ մարմնացած սէրը այցելած է մարդոց...

Գումը վհեմովարի մը փոխուած է հիւսիս. անոր վերեւ կը լսուին երկնային երգեր. աստղի մը լոյսին մէջէն անոր վրայ ձգած է Աստուծոյ փառքը. Յովսէփ, անոր պայծառութեամբը իսպառ խաղաղեցուցած իր միտքն ու հոգին, առաջին երկրորդագոյն է աստուածային մանկան. իրեն կը հետևին հրէշտակէն աւետարանուած հովիւները, որոնք սիրտերու անմեղութիւնը և անով ծնած հաւանքը կը մատուցանեն, ու մոգեր՝ որոնք իմաստութեան, գիտութեան և զօրութեան տուրքը կ'ընծայարեին անոր. — Հիւրամիբժ պանդոկները փակուած են Աստուծոյ սիրտին առջև. անոր առջև բացուած են խոնարհներուն յարկերը. արդարութիւնը, ճշմարտութիւնը, սրբութիւնը բարի հովիւներուն ժառանգութիւնն են, անոնց միջոցաւ և անոնց հետ պիտի իրականանայ փրկութիւնը երկրի վրայ: Անա՛ երրորդ դասը, զոր Աւետարանը կ'աւանդէ մեզի Յիսուսի ծննդեան պատմուածքովը:

* * *

Իրաւամբ է որ Հայ Եկեղեցին փրկագործութեան այս հրաշալի իրողութեան առջև կ'երգէ. «Պորհուրդ մեծ և սքանչելի, որ յայսմ աւուր յայտնեցաւ»:

Այդ խորհուրդն է զոր կը տօնենք այսօր և մենք, նոյն Ս. Եկեղեցւոյ որդեգրեալներս: Այն օրէն ուր այդ խորհուրդը յայտնուեցաւ մարդոց, Բեթղեհէմ, այդ քաղաքը աշխարհիկ լմբանումներու, վերածուեցաւ ուխտապալայի մը, որուն վրայ Աւետարանի հաւատքը ընտանի բարձրացուց հոգեւոր կեանքի և բարոյական սկզբունքներու քաղաքամայրը: Անգթութեան եւ մերժումի պանդոկները ոչ ևս են հոն. իրենց ներսէն փակուած՝ ճշմարտութեան և

արդարութեան առջև, ճշմարտօրէն և արդարապէս կործանած են անոնք իրենք իրենց վրայ: Բայց կը մնայ գոմը, այրը, որուն մէջ ծնաւ մեր Փրկիչը: Անոր խոնարհ և անշուք պարզութեան վրայ շուաշտը կանգնած և դարերու երկիւղածութիւնը պահպանած են նուիրական այն տաճարը, որուն մէջ իւր քսան դարերէ ի վեր կը պաշտօնի աստուածային մարդեղութեան խորհուրդը: Ու ինչ որ կայ այսօր այդ քաղաքին մէջ գեղեցիկ և շինիչ հոգեպէս, իբրեւ հաստատութիւն և իբրեւ յիշատակարան, անք են ամբողջ զօրս երեքնիկ այդ խոնարհ վայրը կը լուսաւորէ իր աստափայլած խորհուրդովը, Բեթղեհէմ, այսօր, երկրի գերազանցապէս քրիստոնէական քաղաքն է. անիկա, յաւէտ պարպուած քաղաքական միասնութեան աշխարհիկ մտածումներէն, ոգեւոր թագաւորութեան մը ոստանն է, ուր կուգան երկրպագել երկրի ժողովուրդներէն բոլոր անոնք որոնք ինքզինքնին հոգեով նուիրուած կը դաւանին Աւետարանի կրօնին:

Ու ասոր մէջ է անոր գեղեցկութեան և սիրտերու վրայ ազդուութեան գաղտնիքը. մարգարէներն ու առաքեալները մահացնող մեծ քաղաքին հանդէպ իր զուարթ ազնուութեանը մէջ կանգնած այդ փոքրիկ քաղաքը յաւիտեանական այն բեմն է, ուսկից Աստուծոյ ձայնը մարդոց կը քարոզէ խոնարհութեան, ազքատութեան, հնազանդութեան և բարեպաշտութեան նուիրականութիւնը:

Անոնք որ երկիւղած հոգեով կուգան ի համբոյր անոր սրբութեանց, հոն պիտի սովորին թէ արդարեւ աստուածային ինչպիսի առաքինութիւն մըն է խոնարհութիւնը, Աստուծոյ առ մեղաւոր մարդը խոնարհած ըլլալու իրողութեամբը հաստատուած. պիտի սովորին թէ բարձր ու բարի նպատակներու համար ինքզինքը զրկանքներու ենթարկած, կամաւորապէս ազգապացած և սին փառքերու պատանքներէն սիրով մեղակացած մարդոց ստին մէջ ինչ զանաւարան կայ անկշռելի հարստութեան, պիտի սովորին թէ ինչ քաջութիւն և նկարագրի բարձրութիւն կայ համոզումով, սրբտանց և խղճիլ յանձն առնուած հնազանդութեան մէջ, և թէ ինչ մեծ բարիք կը ծնի ընտանեկան, ընկերային, ազգային և

հանրական խաղաղութեան և կարգին համար այդպիսի յանձնառութենէ մը, երբ կը կատարուի անիկա օրէնքի և պատշաճութեան սահմանին մէջ, պիտի սովորին վերջապէս թէ ի՞նչ անփոխանակելի քաղցրութիւն կայ կրօնքի զգացումէն ծնած մաքուր բարեպաշտութեան մէջ, որ Աստուծոյ մտածումին սեւեռումովը հոգիին կուտայ այն խաղաղութիւնը, որ ամենէն ամուր պատասպարանն է օրտին, եւ որ աշխարհի ամէնօրեայ հոգերէն սասանած և կեանքի կնճռոտութիւններէն շուարած խղճմասնքին մէջ անէջլ կը պահէ յոյսը:

Իսկապէս կրօնական նիւթի մը շուրջը եղած այս ընդլայնումին իբրեւ հաստատում յառաջ բերուած այս խորհրդածութիւնները պէտք է նկատուին անսոցի:

Ստոյգ է թէ այդ չորս առաքիներէն ներէն առաջին երեքը մասնաւանդ, խոնարհութիւնը, աղքատութիւնը և հնազանդութիւնը սկզբունքներ են, զորս աշխարհիկ բարոյականի գիտութիւնն ալ կը յանձնառուրէ յաճախ իբրեւ կանոն կեանքի: Հարկ է սակայն գիտել թէ մինչ այդ գիտութիւնը կը յանձնարարէ զանոնք իբրեւ տարբեր ուսուցումի մը, որ միայն մտքին կը խօսի, և կը ներկայացնէ զանոնք իբրեւ պայմաններ կեանքի կանոնաւորութեան, կրօնքը կ'աւանդէ զանոնք իբրեւ հիմունք ոչ միայն կենցաղական կանոնաւորութեան, որ շատ անգամ պայմանադրականութիւններով կը բացատրուի, այլ մասնաւանդ հոգեկան կատարելութեան, և որոնք, այդ իսկ պատճառաւ, հոգիին կ'օգտեն իրենց շէտոր:

Ուրիշ է հարկին առջև խոնարհիլը՝ ինչպէս կը պահանջէ աշխարհի բարոյականը, և ուրիշ՝ սիրոյ համար ցոյց տրուած խոնարհութիւնը, զոր կրօնքը կը թելագրէ. այլ է հնազանդութեան հետեւանքով կըրուած աղքատութիւնը և այլ՝ անձնութեան թեան ոգւով կրուածը. այսպէս նաեւ հնազանդութիւնը. ու կրօնքը, կամ կրօնքի ներշնչումով խօսող բարոյականն է որ այդ սկզբունքները կը մասնանշէ և կը յանձնարարէ իբրեւ մասունք հոգւոյ, իբրեւ միջոցներ, որոնցմով հոգւոյն կատարելագործումը կ'իրականանայ:

Աստուած ինքնին խոնարհեցաւ մարդուն փրկութեան համար:

Աղքատիկ կեանքի մը թշուառութեան մէջ հաճեաւ Աստուած յայտնել ինքզինքը, թէպէտև Որդի է, բայց հնազանդութեան սովորեցաւ, կ'ըսէ առաքեալ մեր Փրկչին համար, չարչարանքներէն, որոնց առաջինը եղաւ իրեն համար աղքատութեան և մտուրին միջաւայրը:

Այսինքն աստուածային են այդ առաքիներէն:

Ու ծնունդի պատկերը, Բնթղեհէմի այրին իրականութիւնը զայդ կը քարոզեն մասնաւանդ:

* * *

Խոնարհութեան, հնազանդութեան, աղքատութեան և բարեպաշտութեան այդ անշուռ քարոզը, այրէն և մտուրէն արտասանուած, փոխադարձեցաւ փառաբանութեամբ մը, զոր հրեշտակները հնչեցուցին երկնային բարձրութեանց մէջ արձագանգող անհուն երգով մը, և զոր հովիւները արտայայտեցին երկրագործեամբ, իրենց հոգիներուն բովանդակ երկրագործութեան մէջ: Բնութեան ծոցին մէջ իրենց ամբողջ կեանքը բարութեան և խաղաղութեան աղգումներովը քաղցրացուցած այդ լուակաց էակները, որոնց խօսքը իրենց սրինգներուն երգը միայն եղած էր երկիքի և երկրի գեղեցկութիւններուն առջև, այդ օրը զարմացուցին բոլոր գիրենք լսողները, ինչպէս աւետարանիչը կ'աւանդէ, հաւատքի և սիրոյ այնպիսի խօսքերով, որոնք անտարակոյս գերագոյն ներշնչումէ մը կը թելագործէին իրենց:

Դաս մը կայ հոս եւս. չկայ աւելի բարձր մեծարանք՝ ճշմարտութեան մաստուցուած՝ քան այն զոր կրնանք ընել զայն հաղորդելով այլոց: Աստուածային յայտնութիւնը, բուն իսկ ճշմարտութիւնը, իրաւունքն է ամբողջ մարդկութեան. և ով որ զայն տարածելու համար կը լինի ջանագիր, արդարութեան պարտք մը կը կատարէ գերազանցապէս:

Նոյն բնութեամբ փառաբանութիւն մըն էր անշուշտ նաեւ այն զոր կը կատարէին մասեկան մայրն ու հայրը, առաջինը իր մտքին մէջ պահելով այդ խօսքերը եւ սրտին մէջ խորունկնշնելով, այսինքն բարոյականի փոխարկելով յաւետ անոնց իմաստը, իսկ երկրորդը այդ բոլորին հան-

դէպ պահելով անայլալ պատկառանքի մը սրբութիւնը : Այդ տպաւորութիւնները, այդ խօսքերուն խելամտութիւնը և այդ տեսարաններուն մտապատկերումը սուրբ ծնողքին կողմէ, պիտի ըլլային քրիստոնէական պատմութեան առաջին աղբիւրները, որոնցմէ ապագան պիտի քաղէր իր հաւատքին ոյժն ու կենդանութիւնը . սքանչացումը՝ դուք ըսէք փառաբանութեան՝ ի՞նչ անկշռելի տուրք, որով Մարիամ և Յովսէփ առաջին իսկ վայրկեանէն կ'ընդառաջէին իրենց զաւկին միջոցաւ իրենց եւդամ աստուածային յայտնութիւնը :

Անոնք, հրեշտակները, հովիւները և աստուածային ծնողքը կատարեցին փառաբանութեան իրենց այդ պարտականութիւնը, իւրաքանչիւրը իր ընտելեան և հոգեկան կազմութեան յատուկ կեցկերով : Այդ մեծ և ճշմարտապէս սքանչելի խորհուրդին առջև ի՞նչ պիտի ըլլայ մերինը . ի՞նչպէս պիտի փառաբանենք մեր Փրկչին ծնունդովը մեզի յայտնուած մեծ ճշմարտութիւնը : Ամէն քրիստոնեայ, որ տարւոյն մէջ անգամ մը գէթ հաղորդութեան մէջ կը զննէ իր հոգին այս տօնին իմաստին հետ, այդ հարցումը պէտք է ընէ ինքզինքին :

Անոնք չգիտէեցան բնաւ անոր հանդէպ

իրենց փառաբանութեան այսինքն պաշտելութեան պարտականութեան մէջ, հակառակ որ անոր ծագումը միայն տեսեր էին տակաւին . իսկ մենք որ քսան դարերու իրակա նութեան մը վրայ այդ մեծ խորհուրդէն բըղթած արտահոսած ամբողջ կեանքի մը հրաշալի ճառագայթումը ունինք մեր աչքին առջև, ի՞նչ կրնանք կամ պարտինք ընել իրեն փառաբանութիւն . — ո՛հ, ո՛չ այս հանդէսները, ո՛չ այդ երգերը, ո՛չ պաշտամունքի այդ սարքուածքը լոկ, այլ այդ ամենէն աւելի մաքուր և ամբիժ իղձը որ մեր մէջ էս, իրեն խոնարհութեան, օղբատութեան, հնազանդութեան և բարեպաշտութեան իւրական նուիրումի մը խորանին մէջ, մեր սիրտերուն մէջ էս ամէն տարի ծնի և մարմնանայ Աստուծոյ յայտնութիւնը :

Հաւատացեալին համար չկայ փառաբանութեան աւելի մեծ գործ մը քան ցանկալ իր մէջ ունենալ աստուածային կեանքը, ցանկալ մօտենալու Աստուծոյ, միանալու իրեն հետ, և ծնելու իր մէջ, այսինքն սրբազործել միշտ անձն ու կեանքը անոր սիրովն ու հաւատքովը, և արժանապէս, սրբի խորերէն հնչեցուած ձայնով մը երգել . «Տէր ասաց ցիս, որդի իմ ես դու, և ես այսօր ծնայ զքեզ» :

ԱՐՏՈՅՏ ԱՅԵՂԱՅ

«ԱՆՁԻՆՔ ՆՈՒԻՐԵԱԼՔ»

Մե՛ր ալ թիւր հասաւ երեսուն եւ եօթի .
Աստուած իմ, սիւսս ի՛նչպէս դէպի Քեզ կը յորդի :
Բայց թիւն ի՛նչ կ'արժէ, Տէր, շնորհի՛ք որ որակին
Շողայ փայլը մեր մէջ, սրբութեան ջինջ ոսկին :

Խընկաբոյր կարմիրով լեցուած այս բաժակն ա՛ն :
Քամելէ վերջը մէջն օղկոյզներ բոցալաւ ,
Անդողոզ մասներով բայց անով բրոնած վե՛ր՝
Բերեւ եմ գայն ընծայ սեղանիդ սրբամուէր :

Ա՛ն գայն, եւ տո՛ւր ուրիշ մը մեզի, փոխաւէն .
Մեր ուխտն է որ երսուն եւ եօթներ հո՛ս բերեն
Քեզ, իբրեւ ձօն յոյսի, հաւաստի եւ սիրոյ,
Անարատ կեանքերու զոհե՛ր միշտ ի մոռոյ,

Որ այս հողն օհնելուած, ոռոգուած քու աջով,
Ուռնացնէ՛ միշտ ասո՛ք հասկեր եւ որբեր ջով .
Որ հրագիդ սուրբ իւղին մընայ յոյսը անե՛ջ,
Ու «Անձիմ գուրեպի»ն հընչէ միշտ այս Տան մէջ :

ԲԱՆԵԱՍԻՐԵԿԱՆՆ

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆԻ ՊԱՏԱՍԻԱՆԻՆ

ՊԱՏԱՍԻԱՆ

Այստեղից հետևում է որ «փոքր ի շատէ» տեղ չունի եղնիկի և ոչ եփրեմի թարգմանչի անհատական բառարանում, ինչպէս օր. «պլան», «գործուղի» և նման բառեր մնում են օտար այն թիւթերի ու բոնք յիշում են այդ բառերը իրենց մէջ-բերումներում:

Աւելի հետաքրքրական է Ոսկերբանի Սա ևս յիշում է Առաքեալի՝ «փոքր ի շատէն խափանեցի» (Ա. Կորն. ԺԳ. 10) Մատթէոսի մեկնութեան մէջ (Ա. էջ 247): Բայց Բ. Կորն. Բ. 5 և Հռովմ. ԺԱ. 25 կոչումներն մէջ «փոքր ի շատէ»-ի փոխարէն գրաւորում ենք «ի մասնէ»։ «զի կուրութիւն ի մասնի եղև խորայէլի», քանի մի տող րատուե՝ «թէ ոք տրամեցոյց, ոչ եթէ զիս տրամեցոյց այլ ի մասնի ինչ, որպէսզի մի՛ ծանրացայ ձեզը» (Ոսկ. Պաւլ. Բ. էջ 286):

Ոսկերբանի մօտ սուրբգրեանական կոչումները ընդհանրապէս համաձայն են մեզ հասած Ս. Գրքի բնագրին, բայց կան և շեղումներ որ շատ նշանակալից են: Տեղը չէ այս խնդրով զբաղիլ: Գաղափար տալու համար բերենք մի օրինակ հէնց Աւետարանի սկզբից (Մատթ. Բ. 16): «և առաքեաց կոտորեաց զամենայն մանկունս որ էին ի Բեթղաւէմ և յամենայն սահմանս նորա յերկմանից և ի խոնարհ, ըստ ժամանակին զոր ստուգեաց ի մոգուցն»: Ոսկերբանի մօտ, «և առաքեաց և կոտորեաց զամենայն մանկսն զոր եղիս ի Բեթղաւէմ և յամենայն սահմանս նորա յերկմանից և ի խոնարհ, ըստ ժամանակին սրպէս եւ ըստ ստուգեաց ի մոգուցն» (Ոսկ. Մատ. Ա. էջ 124):

Եթէ Եղնիկն է Ս. Գրքի սրբագրողը և Ոսկերբանի թարգմանիչը, անհասկանալի են այս տարբեր ընթերցումները: Աւելի ակնբախ է Ոսկերբանի կոչումը. «ի Յիսուսի ծնանելն ի Բեթղաւէմ Հրէաստանի յաւուրս Հերովդի արքայի, անաւասիկ մօգք յարեւելից եկին յերուսաղէմ, ասեին, ուր իցի նստածիս արքայն հրէից»:

Այս կարգի շեղումները ընդունուած

բնագրից տանում են այն ենթագրութեան որ ընդունուած բնագրերը, Սահակի և Եղնիկի սրբագրութիւնից յետոյ, ենթարկուել է նորէն սրբալրութեան:

Հանդուցեալ եղիչէ պատրիարքը (Դուրեման) համեմատելով Եղնիկի մի քանի վըկայութիւնները գտել էր որ նրանք ևս համաձայն չեն Ս. Գրքի այժմեան ընթերցումներին, և այս առթիւ նկատում է ներբորէն, իրաւ է որ Եղնիկ սրբագրած լինի Ս. Գրքը, և կամ Եղնիկ արդեօք հեղինակ է իր գործին (Դուրեման Մատենադարան, թիւ 7, էջ 367):

Համեմատութիւնները չէ սպառած Հ. Եղիչէ: Յիշենք մեր կողմից Եղնիկի մի տեղիքը, ուր բերում է Առաքեալի խօսքը՝ «թէ զգորս յառաջագոյն ճանաչէր, յառաջագոյն սանմանեաց կերպարանակից լինել պատկերի որդոյն իւրոյ», որ ակնարկ է Հռովմ. Ը. 29. «գորս յառաջն ճանաչէր, յառաջագոյն հրաւիրեաց կերպարանակից լինելու ևս»:

Վատաշափոյն սահմանեաց համաձայն է յոյն բնագրի՝ περὶ ὧν, մինչդեռ ուղղուած է «հրաւիրեաց», երկու յառաջագոյններից մէկը՝ շինած է «յառաջին», ինչպէս վերին՝ «ի Յիսուսի ծնանելն» = τοῦ Ἰησοῦ γεννηθέντος, չըլած է «ի ծնանելն Յիսուսի»: Սրբագրութիւնների նպատակն է եղել աւելի հայացնել, աւելի զիւրաքնել:

Արդ մեր տպագրութիւն է եղել որ այս կարգի սրբագրութիւն է նաև «փոքր ի շատէ» փոխան «ի մասնէ», որ զիպրածօրէն պահուել է Ոսկերբանի մօտ: Արդարեւ ինչու Ոսկերբանի թարգմանչից «փոքր ի շատէ» յիշելուց յետոյ, պիտի գրէր «ի մասնէ» եթէ «ի մասնէ» չկար Ս. Գրքի հայ բնագրում, այլ կար «փոքր ի շատէ» ձևաւորել որ սրբագրութիւնից յետոյ է որ գրիչները մոռնել են նոր ընթերցումը Ոսկերբանի և Եղնիկի կոչումների մէջ: Այս և նման դիտողութիւնների ազդեցութեամբ էր որ նկատել էինք անցողիկի որ «փոքր ի շատէ» Եղնիկեան չէ և ոչ սուրբգրեանական: Մենք դատական վճիռներ չենք տալիս, բանասիրական խոհեր են որոնց առթիւ, օրքան և անհաւանական համարին Հ. Ա. և ուրիշներ, պէտք է ատամների կրճատել, այլ ձեռքը ձկնափորն դնել և աշխատիլ կնճիռները լուծել:

Քարգամանել: Նշանադրոյ միատող յիշատակարանը՝ «Եղիցի յիշատակ Եղնկան ի թարգմանել զգիրս զայս», արգելք է Հ. Ա. տեսութեան: Ուստի և ձգտում է վարկաբեկել և թեկն տակ առած՝ ցատկում է եօթնհորոյ դարից տասնեքեքորոյ դարը: Կարծում է որ յիշատակարանը մի մաղթանք է, որ արել է ձեռագրի վարդան գրիչը 1254 թ. ընդօրինակութիւնն աւարտելուց յետոյ: Սակայն յիշատակարանը ձեռագրի վերջում չէ, ինչպէս վերև յիշեցինք, այլ կնքում է նշանագիրը: Ապա հետեւում է «Ժամանակը կաթողիկոսաց» և յետոյ վարդան գրիչ յիշատակարանը: Կաթողիկոսների ցուցակում կոմիտասի հայրապետութեան տարեթիւը չէ նշանակուած: Այստեղից ուզեցել էինք հետեւցնել որ ցուցակի առաջին մասը թերեւս նոյն Սեդրիկ գործ լինի, որ Նշանագիրը կազմելուց յետոյ հանդերձ իր յիշատակարանով, շարել է կաթողիկոսների անունները մինչև իր ժամանակ, չարել է ինքը կամ ժամանակակից մի ընդօրինակող: Մի ուրիշը շարունակել է ցուցակը մինչև Ստեփանոս, ութերորդ դարու վերջը: Նշանակում է այս անձանթը ապրում էր Ստեփանոսի յաջորդի օրով: Ուրեմն ցուցակը վարդան գրիչ գործը չէ: Այս նպատակով էր որ ձեռագիրը նկարագրելու աշխատեցինք պարզել թէ ցուցակը լրիւ է արդի ձեռագրում թէ թուով է ընկած: Վարդանի գործը չէ ևս առաւել ցուցակից յառաջ գետեղուած՝ Սեդրիկ յիշատակարանը:

«Թարգմանել» բառը ևս չի կարող իշխեցնել յիշատակարանը մինչև վարդանի ժամանակը: Հ. Ա. կարծիքով թարգմանել օյորինել իմաստով առաջին անգամ Հերաւցին է գործածել 1184 թ. յետոյ Սմբատ սպարապետ իր Տարեգրքում 1272 թ.: Գտնում է որ այս տարիների միջև 1254 թ. վարդան ընդօրինակած է ձեռագիրը և գործածած նոյն բառը նոյն իմաստով: Սխալ է այս կարծիքը իր հիմքերով: Հերաւցին վկայում է որ իր գործը քաղել է արար, պարսկ և յոյն գրքերից և ուրեմն իրաւունք ունէր ասելու «հաւաքեցի և թարգմանեցի ի հայ բարբառ»: Օգտուել է նաև հայ նիւթերից եւ կամեցել այս բոլորից «առնել գիրքս», ուստի և ասում է՝ «Թարգմանեցաւ և գրեցաւ գիրքս»: «Թարգմանել»

գործ է ածած իր բուն իմաստով, և ոչ թէ որպէս «օյորինել»:

Սմբատի Տարեգիրքը երեք քառորդ մասով քաղուած է Ուռհայեցուց և Գրիգոր երէցից. մի, և վերջին քառորդն է միայն իրինը: Սեդրիկ գործը ևս նոյն բնաւորութիւն. մեծ մասը քաղուած է հին աղբիւրներից և իրեն գրի սեփականութիւն է գրեթէ միայն Հովսէփմիանց հասուածը: Սմբատ իրեն անուանում է երկիցս «թարգմանող պատմութեան»: Սեդրիկ ևս նոյն բառով է որակում իր գործը: Ի՞նչ է բարի իմաստն այս գէպը:

Հնեի մօտ թարգմանութիւն նշանակում է նաև մեկնութիւն: Թւում է թէ այս իմաստը պարզ հետեւութիւն է յունարէնի, որ ἐρμηνεία նշանակում է մեկնել և թարգմանել:

Բիւզանդական շրջանում, ինչպէս եւ նոր յունարէնում, ἐρμηνεία պահում է միայն մեկնութիւնն իմաստը: «Թարգմանել» արտայայտում է μεταφράζω բառով, որ դարձեւ երկու իմաստ ունի՝ paraphraser, եւ թարգմանել: Յունարան դպրոցը թարգմանել է այս բառը՝ յարանել որ, սակայն, մեծ ընդունելութիւն չէ գտել: Կարծում եմ որ յոյն μεταφράζω բառի հետեւութեամբ, «Թարգմանել» բառը գործ է ածուած նաև paraphraser-ի իմաստով:

Արդ Սեդրիկի աշխատութիւնը մեծ մասով μεταφράζεις, paraphrase է, և ուրեմն կարող է ասել՝ թարգմանել: Սմբատի Տարեգիրքը ևս μεταφράζεις է. և ինքը՝ թարգմանող, μεταφραστής:

Ջուրափակ: Հ. Ա. կասկածում է թէ Կաղանկատուացին առած լինի այս բառը Ագաթանգեղոսից: Մենք մնում ենք մեր կարծիքին: Ոչ միայն բառեր, այլ ամբողջ նախադասութիւն է քաղել Ագաթանգեղոսից, ինչպէս՝ «ասպնջական ցանկալի սուրբ հաւատացն լինելով յաշխարհածնունդ հայրենեացն որդի գտանիւր շնորհացն (sic) Աստուծոյ մերձաւոր կենարար կենացն լինելով» (էջ 381): «Պարտոյնս որմոյն Կաղանկատուացու մօտ (էջ 351) այլ բան չէ քան Ագաթանգեղոսի պարկէնը», չփոթած պարոյկի հետ, եթէ միայն գրչագրական սխալ չէ:

Փառնեաք: Հ. Ա. յամառում է իր անօրինակ սրբագրութեան վերայ. Փառք

ներսեն անունը որպէս թէ ծագած է Փառէն ոմն երէց բառերի սխալ ընթերցումից: Ինչո՞ւ Փառէն պիտի Փառներսեն դառնար: Կարց է տալիս Հ. Ա.: Իսկ ինչո՞ւ Կորիւնի Մաշթոց դարձել է Եզնիկ երէցի մօտ Մեհաբաւալ: Հ. Ա. աւելիլ հետու է գնում, երբ պնդում է որ Փառներսեն չէ կարող պահլաւ անուն լինել, և որ պահլաւ բառակազմութեան օրէնքը պահանջում է ներսեն-Փառէն: Այդպիսի օրէնք չկայ: Գէթ յիշէր այնքան զօրեղ յիշողութեան տէր բանասէրը Փաւստոսի՝ Փառնաւազ = Սերէոսի՝ Փառնաւազ = արեւ մտեան հեղինակները՝ Փարպաձաճ, Փառանձեմ էլ չեմ աւտւում յոյն հեղինակները՝ Փարպաձաճ, Փարպաձաճ և ուրիշներ որ գիրութեամբ կարող էր գտնել իր Iranisches Namensbuch յայտնի գրքում: Յիշէնք նաև Սերէոսի՝ Քորիս-Որմիզդ, Քորենացու՝ ինտոխրուտ ուր խոյն մի այլ նշումն է փառն-ի, կամ Farrux-Sapuh, ուր farrux դարձեալ նոյն փառն բառի այլ ձևն է:

Յուսիկ = Սահակ = Շահակ: Կամակոր մտքի մի ուրիշ օրինակ, երեք հիմնովին տարբեր անունների նոյնացման դէմ կարելի է միայն երեք անգամ օջէն ասել: Հ. Ա. կարծիքով, Սահակ անունը Կործայազում արտասանւում էր Շահակ ասորական ազգութեան տակ, իսկ ճակ ընդէ տղու վուրդին բերանը սեղմուած եղած է Յուսիկ: Ոչ, որքան կ'ուզէք սեղմեցէք բերանը Սահակից՝ Յուսիկ չի գուրջ գալ: Բերան սեղմելով չի կարելի բառեր մեկնել և ո'չ էլ բերան լայնելով՝ սխալ մեկնութիւններ պաշտպանել: Հ. Ա. ժամանակ է գտել թերթիւն Հիւրքման, ուր տեսել է որ այս լեզուագէտ Շահակ անունը զգուշօրէն կը կապէ իրանական շահ բառի հետ, իսկ «տաքէն չի անցներ Շահրիկ, Շահէն անուններու հետ համեմատել: Իսկ Հիւրքման մտքէն կ'անցնէ՞ Շահակը հանել Սահակ-ից: Այս է խնդիրը: Սահակ անգամ Եփրեմի թարգմանութեան մէջ մնացել է միշտ Սահակ:

Ինչ կը վերաբերի Սահակի ստուգաբանութեան, ահա ինչ է ասում մի ուրիշ հեղինակուր անձ. "Shahak = pers. Shahak (etwa zu Shahpuhr) oder besser Shahrak (Hypothese eines mit Shahr = ap. Shahr "Herrschaft, Zusammengesetzten Namen", J. MARQUART, *Philologus*, Bd. 55, p. 240):

Անտիգէ և և իր հեջնոտ նկատողութիւնը

Շահրիկ-ի վերաբերեալ, Շահրիկ նշանակում է կողմնապետ, բայց է հ'ւ յատուկ անուն (HOFFMAN, *Onomasticon aus Syrischen Quellen*, p. 72), ինչպէս Շահապ է սատրապ, բայց նաև յատուկ անուն է՝ Փաւստոսից յայտնի (ճեպիսկոպոս Տայոց Կիրակոս որ Շահապ կուչէր): Դեհկան ևս կողմնապետ է նշանակում, բայց նաև յատուկ անուն է նոյն Փաւստոսի մօտ ինչ վերաբերում է միւր համեմատութեան Շահակ և Շահրիկ, ահա ինչ է մտածում նշանաւոր իրանագէտը. Der Name Shahrak scheint eigentlich Kreisvorsteher zu bedeuten und mit Shahrigh gleich zu sein (INSTI, *Iranisches Namenbuch*, p. 277): Պարզ է:

Արբանակ: Եզնիկ երէց իր գործի ընթացքին յիշատակում է Սահակի և Մեսրոբի աշակերտներից, Ղևոնդ, Արծան, Կորիւն և Եզնիկ, անուանելով նրանց արբանակի մոցում լուսաւոր հանդիսից: Եզնիկի անունը պարզապէս աքացում է Հ. Ա. մօլար կարծիքի դէմ և պայցանցանում որ ճանապարհ հեղինակ Եզնիկ երէցը չի կարող նոյնը լինել Կողբացու հետ: Հ. Ա. փորձում է վերացնել այս խոչընդոտը, յայտարարելով այն անհրաղատ. Իբր թէ ճարանակ և հանդէսք բառերը գործ են ածուած ոչ-գասական առումով: Այստեղից, կարծեմ, մի բան է հետևում որ նշանագիր հեղինակը չէ կարող լինել գասական Կողբացին, և ոչ թէ որ յիշեալ խօսքերը անվաւերական են: Թողնենք որ նկատողութիւնն ինքը սխալ է: Հ. Ա. ի չարն է գործ գնում իր «գասական քիմք» ներշնչումները: Կորիւն իրեն կոչում է «արբանակ ըստ աւետարանական հրամանաց» Սահակի եւ Մաշթոցի (էջ 47): Խեղճ Եզնիկ երէցը կըրկնում է նոյնը նաև Կորիւնի ընկերակիցների՝ Ղևոնդի, Արծանի և Եզնիկի նկատմամբ և անշուշտ հետեւելով Կորիւնին: Եզնիկ երէց համարում է Ղևոնդին «ճշմարիտ ի գործ մշակութեան», որ ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ Կորիւնի՝ «աստուածագործ մշակութիւն»:

Հ. Ա. փորձում է հերքել մեր տեսակէտը Հռիփսիմեանց հատուածի վերաբերեալ: Ի հարկէ չի հրաժարում այստեղ ևս նորանոր և անհանդուրժելի սրբազրութիւններ առաջարկելուց: Արդիւս ուղղում է Արարահամ, Կամովէլ՝ Սամուէլ որպէս ինչ նոյն նախնի 607 թուին յիշուած վանաց երէց:

ների հետ։ Զանազանութիւն չէ տեսնում եզնիկի և Սերէոսի խնդրին հայող պատմութեան մէջ։ Սերէոսի՝ ՉԵՐ տարին խորովի ուղում է հաշտեցնել եզնիկի՝ ՉԵՐ տարու հետ, մէկը՝ շինութեան սկիզբը համարելով, միւսը՝ աւարտումը։ Եւ անքան միաւ միտ է որ կարծում է թէ Հռիփսիմիանց տաճարի նման մի չէնք կարիլի է աւարտել «գրիթէ յընթացս մէկ տարուոյ», և այն էլ երևանի դաշտում ուր տարուան մէջ հազիւ 5-6 ամիս նպաստաւոր է շինութեան համար։ Թուերի տարբերութիւնը այստեղ նոյն տեսակի է ինչ որ նկատուում է Սերէոսի և Գիրք Թղթոցի տուեալներին մէջ 607 թուի ժողովի մասին։ Ըստ Գիրք Թղթոցի ժողովը կայացել է խորովի 17րդ ամսին, մինչդեռ Սերէոսի ասելով, Սմբատ, որի հրամանով ժողովը գումարուել էր, վերադարձել է Պարոկաստանից 18րդ ամսին։ Թեթև անհշուտութիւններ են։ Հարկաւ, կարելի է, թիրեաւ, ժէ և ԺԼ սրբագրել մէկը միւսով, բայց դժուար է նոյնն անել ԻԼ և ԻԹ նկատմամբ։ Վերջապէս եթէ մէկը յիշում է շինութեան սկիզբը, միւսը՝ վերջը, ինչպէս կարծում է Հ. Ա. արանով վերանում է հակառակութիւնը, բայց ո՛չ աղբիւրների տարբերութիւնը, թո՛ղ որ Հ. Ա. մեկնութիւնն ինքնին չէ համապատասխանում իրականութեան։

Եզնիկի՝ խառնակը յօդից բնաւ նոյնանիչ է Սերէոսի՝ «յօշակ ի միմեանցի», այլ բոլորովին հակառակը։ «Ճառնակը» բառի իմաստը պարզելու համար պէտք է զիմել սուրբգրեանական հետեւեալ տեղերին։ Պաւղոս առաքեալ համեմատում է Եկեղեցին մարդկային մարմնի հետ ուր գանազան մասերի ներդաշնակօրէն շաղկապուած՝ կազմում են մի միութիւն։ «ամենայն մարմին յաւիւրք եւ խաղալեօք տարաբերեալ եւ խառնեալ աճէ» (Կող. Բ. 19), ուր խառնեալ = յոյն σμικρὰ καὶ μέγαν. դարձեալ, ամենայն մարմին յօդեալ և պառօտանալ ամենայն խաղալեօք տարբերութեան» (Եփ. Դ. 16)։ Այստեղ պատշաճեալ = նոյն σμικρὰ καὶ μέγαν. Ոսկերեան իր մեկնութեան մէջ առաջին գէպըում գործ է ածում՝ «քնդ միմեանս յարեալ» (էջ 593), երկրորդ՝ «հաստատեալ» (էջ 792)։ Եփրեմ ևս ունի հաստատել (էջ 148)։ Նոյն իմաստը բառի տեսնում ենք նաեւ Ելից ԻԶ. 11, «և արասցես օղս պղնձիս յիսուն և խտնեցես զօղսն ընդ ճար-

մանդսն և կցեսցես զփեղսն և եղիցին միս։ Ընդգծուած բառերը հոմանիշ են և թարգմանութիւն միեւնոյն յոյն բառի՝ συνάφεις։ Ասել է թէ «խառնակը յօդից ող է անքակը» նշանակում է՝ «խառնուած մարմնոյն յօդիւք կայր ող է անքակը»։ ուրիշ խոսքով, Հռիփսիմէի մարմինը քայքայուած չէր, և հանդերձն անգամ չէր փտել։

Սերէոս աչքի առջև ունի Ազաթանգեղոսի՝ «յօշէին զնա անգամ անդամ» (էջ 107) և ասում է որ Կոմիտաս «ոչ համարձակեցաւ բանալ» պատանը, այլ բաւականացաւ օկնքել իւրով մատանեաւ Ս. Գրիգորի և Ս. Սահակի նման։ Մինչդեռ Եզնիկի՝ «նու վին հանդերձով ակնարկ է Ազաթանգեղոսի մի ուրիշ տեղիքի, ուր Ս. Գրիգոր զգմի մի իւրաքանչիւր ի սրբոցն առեալ յիւրաքանչիւր արկեղ գնէր՝ իւրաքանչիւր հանդերձով» (էջ 394)։ Եզնիկ ոչ միայն տեսել է, այլ և շօշափել իր ձեռով, որ մարմինը ող է անքակ էր ուստի և ասում է՝ «արդեօք անհաւասար թուիցի զկնի մեր Թէկեղոց»։ Թեթև միայն տապանը շօշափած լինէր, ինչպէս կարծում է Հ. Ա., զարմանալու ի՞նչ կար հետնորդների համար։

Բայց սրանից Սերէոս չգիտէ որ Կոմիտասի օրով Հռիփսիմէի վանահայրն էր Կամովէղ։ Գաթնեան ուղեցել է ուղղել Սամուէլ, երևի, ինչպէս նկատել էինք, ենթադրելով որ 607 թուին ժողովին ներկայ Սամուէլն է, Հռիփսիմէի վանահայր։ Այստեղից Հ. Ա. նոր եղբայրացութիւններ է հանել, և նոր աւերածոյ սրբազրութիւն կատարել Եզնիկի ընազրի մէջ։ Սակայն Կամովէղ հաստատապէս այլ անձ է քան Սամուէլ։ Յայտնի է Կոմիտասի արձանագրութիւնը. «Եւ, Կոմիտաս, եկեղեցապան Սրբոյ Հռիփսիմէի, կոչեցայ յաթոռ Սրբոյն Գրիգորի. շինեցի զտաճար որբոց վկայից» Գրիգորի։ Սամուէլ Կոմիտասից յառաջ էր վանահայր Ս. Հռիփսիմէի, 607 թուին, իսկ Կամովէղ նրա յաջորդն է նոյն պաշտօնում, 618 թուին։ Անուան օտարոտի է։ Հաւանութն նոյնն է ինչ որ Ս. Գրիգոր յայտնի Կամուէլ կամ Կամիշլոյի («յարեաւ Յիսուս») պէս մի անուն։

Արեղս անուըն ևս ուղեղեւ չէ Արբահամ, ինչպէս իրեն Թոյլ է տուել Հ. Ա.։ Ձեռագիրը շատ պարզ է և ոչ մի կասկածի տեղիք չէ տալիս։ Վերջին տառի մի ստեղծ

մաշուած է և նորոգող լրացրել է այնպիսի զգուշութեամբ որ ստեղծ կէտի նման է չ. Ա. հայ եկեղեցական անուններէ մէջ չի գտել Արզլա, ուստի և սրբազրիսու պէտք է տեսնել Այս բնաւ բանաւոր պատճառ չէ և զի իր սոցիոմ անունն ևս չի պատահում ոչ եկեղեցական և ոչ աշխարհական անուններէ մէջ, Բայց անա այդ անունն երևան է գալիս Անիի 622 թուի արձանագրութեան մէջ, ուրեմն մեր եզնիկ երէցի օրով Արիսոգոմ սխալմամբ Աբրահամ են կարդացել շատ շատերը և այդպէս էլ տեսնում եմ չ. Գալեֆիկի Պփրատէզ հայ հնագրութեան աշխատութեան մէջ, բայց ստոյգ ընթերցումն է Արիսոգոմ: Ուրանա՞նք, ուրեմն, արձանագրութիւնը և կամ սրբազրե՞նք Աբրահամի: Արզլայի գոյութիւն չափոյ մէջ Շմուէլի և Բրքիւրի դարում զարմանալի չէ, մանաւանդ որ հասարակ անունն է և Ասորական Արզլահայի սղումն է. Իսկ Արզլահան երէց էր որ նահատակուեց Արզիւոյ և Արզա եպիսկոպոսների հետ 374 թուին: Սրանք ընդունուած են և մեր Յայտմաւորքներում և մինչև անգամ հին օրացոյցներում:

Չ. Ա. Միայն Արզլա անունը չէ սրբազրել, այլ մի տմբով նախաստութիւն, աղաւաղելով ընազիրը:

Եզնիկ երէց պատմում է Հռիփսիմեանց նշխարների բացումը Ս. Սահակի օրով եւ կնքում իր խօսքը ասելով. «Եւ եղև այս ի յամ Արզլայ վանաց երիցու սրբոյ Վաղարշապատ քաղաքի (:) մինչև յաւուրս Կոմիտասայ, Սրբոցն Հռիփսիմեանց սպասաւորի» (**) և այլն: Փակագծի մէջ առած վերջաւորութիւնը նշանակութիւն տալով, կարծել էինք որ նախագատութիւնն այդտեղ վերջանում է: Այստեղ տեսնում ենք որ վերջակէտը ջնջուել է: Պատմածը տեղի է ունեցել նախ քան Կոմիտաս, որի օրով պատահած նոյնանման գէպքը պիտի պատմէ, այն է նշխարների վերստին բացումը տաճարի վերաշինութեան ժամանակ, երբ Յովանիկ վանահայր էր կաթողիկէի և Կամովէզը՝ Հռիփսիմի:

Ամէն ինչ կանոնաւոր է և անկարծ մեկնութեան:

Սակայն Չ. Ա. ուզում է անպատճառ Արզլա կարգաւ Աբրահամ որպէսզի նոյնացնի նրան 607 թուի Աբրահամի հետ: Այս ձախող միտքը տանում է նրան գէպի մի նոյնպէս ձախող բնագրային շեղումի, որպէս թէ «Եւ եղև այս ի յամ Արզլային է սկիզբը Կոմիտասի անտուածի. և հետեւապէս Արզլա» խեղաթիւրած Աբրահամ էր երէց կաթողիկէի՝ Կոմիտասի նորոգութեան ժամանակ:

Սակայն կասկածից դուրս է որ «Եւ եղև այսոր վերաբերում է Սահակի հատուածին և ոչ Կոմիտասի»: Վերջինիս օրով կաթողիկէի վանահայրը Յոհանիկ էր և ոչ երևակայական Սբրահամ: Այս իր հակասութիւնը վերացնելու համար Չ. Ա. յայտարարում է որ Աբրահամ մեռել էր 618-619 տարիների ընթացքին եկեղեցու շինութեան աւարտելէն յառաջ, Իսկ 616-617, այսինքն խոսքով Չ. Ա. տարին, ուրեմն Աբրահամը տակաւին կենդանի էր, մինչդեռ, ըստ Սերէոսի, այդ տարին կաթողիկէի վանահայրը Յոհանիկն էր:

Այս կարգի սրբազրութիւնները յարգել չենք կարող և կարծում ենք որ ապատու ջինքն էլ իր որդւ սահմանն ունի և պիտի ունենայ:

Եզնիկ և Սերէոս քաղել են ըստ Չ. Ա. իրենց հաղորդագրութիւնը Հռիփսիմի մասին Վրթանէս Բերթողի գրուածքից: Եզնիկ պատմում է որպէս ականատես և ուրեմն անկախ է որ և է տարիւրից: Բացի սրանց կասկածով ենք վերաբերում որ Վրթանէս Բերթող այդպիսի մի գործ ունենար, որով հետեւ Վրթանէս մեռած էր Կոմիտասի կաթողիկոսանալուց յառաջ: Մեր այս մտքի դէմ խոսողում է Չ. Ա. և ապացոյցներ պահանջում: Վրթանէս տեղապահ էր Սովսէսի մահուանից յետոյ և իր ժամանակի ամենակարկառուն գէմքը հայ եկեղեցական նութեան մէջ: Առաջինն է որ հաւաստիօւրէն կրում է Գերթող՝ այնքան բովանդակալից անունը, որ վկայում է իր բարձր գիտութիւնը: Անվեհեր ճակատից քաղկեք գոնականների վտանգաւոր յորձանքի դէմ, որոնց գլուխն էր փառատունչ և ուկազանց Կիրիոն, պաշտպանեց հայրենի աւանդները հայրապետական աթոռի թափութեան ժամանակ: Վաստակաւոր գէմք էր և միակ արժանաւոր թեկնածու Լուսաւորչի գահին:

(*) Չ. Ա. բերում է Յով. Կթ. անունը կրող ցուցակից. «Տէր Կոմիտաս... ի շինաւանէ վկայարանի Սրբոյն Հռիփսիմի»: Զարմանալի է որ սրբազրութեանց այնքան սիրահար բանասէրը չէ նկատել որ «Եւ եղև այս» արձանագրութիւնը է Երմիայ:

Եթէ 607 թուին չընտրուեց, պատճառը Սմբատ Բագրատունի իշխանի հաշտարար քաղաքականութիւնն էր: Անշտականներին մուրրութիւնից յետ բերելու համար Սմբատ մեկուսացրեց Վրթանէսին, որպէս պայքարի մէջ չընտուած հակառակորդներին կողմէն անընդունելի անձն, և ընտրել տուեց Արարամին պէս անգոյնի եկեղեցական: Վերթանէս մնաց իր դիրքում, որպէս խորհրդապետ եւ Սմբատի եւ Արարամի: Հորակաւ, Սմբատի յոյսերը չարգարացան, անշտականները, արտաքին ոյժերի ազդեցութեան տակ, ընտրեցին մի այլ կաթողիկոս: Սմբատ Պարսկաստան կոչուեց: Մուսթեան գործը ձախողեց, Վրթանէս յիշուում է վերջին անգամ Աբրահամին ընտրութիւնից մի տարի յետոյ 608 թուին: Այնուհետեւ ոչ մի լուր: Յովհաննէս Մամիկոնեան պատմում է որ Աբրահամ ուղարկեց Կիրիւնի մօտ միութեան գործով Կոմստասին: Աբրահամ կաթողիկոսը մեռաւ 610-611 թուին, երեք թէ չորս տարի իշխելուց յետոյ (Ի՞նչ տարին ուղղելու է Գ կամ Դ): Կոմստասի երեւան գալը մի դերում, որ պատկանում էր տարիներէ ի վեր Վերթանէսին, ներշնչում է այն միտքը որ Վրթանէս այլեւ չկար, թողել էր այս աշխարհը: Երուսաղէմի գրաւումից յետոյ 614 թ. պարսկական արքունիքում մեծ ժողով գումարուեց գաւառապետական խնդրի շուրջ: Հայ Եկեղեցու կողմից ներկայ էին Կոմստաս և Մատթէան նպիսկոպոսները: Դարձեալ Վրթանէս չկայ, մի լուսաւոր զուխ, որ իր փորձառութեամբ և տեսական պատրաստութեամբ ամենէն որակեալն էր ներկայացնելու Հայ Եկեղեցին միջազգային մի կառնուած որպիսին էր Տիգրանի ժողովը: Կասկածը, որ Վրթանէս մեռած էր, նոր ոյժ է ստանում: Վերջապէս հայապետական գահը 610/611 յետոյ քանի մի տարի թափուր է մնում և Կոմստաս ընտրուում է մեր հաշուով 616-617 թուին, Նորէն Վերթանէս չկայ: Այս դիտողութիւնները իրաւունք են տալիս մեզ ասելու որ Վրթանէս մեռած էր Կոմստասի ընտրութենէն տարիներ յաւաջ: Կարծեմ Հ. Ա. չէ արգիլել մեզ մեկնել երևոյթները, ինչպէս մենք ենք հասկանում և լուսաբանում առանց որբագրական աւերումների և այլ կարգի բանութիւնների:

Վերջացրինք մեր ասելիքը: Հ. Ա. «Պատասխան»ի մէջ դժբխտաբար չգրեալն է ոչ մի առողջ կէտ, որ մեր միտքը հանգչէր տեսնելով մի բան ճշտուած, մի թիւրբութեան վանած, մի սխալ ուղղուած: Սխալաշատ գրութիւն, որպիսին արժանի չէր ուղարկութեան որ մենք յատկացրինք եւ յատկացրինք միայն յարգելով, ինչպէս միշտ, հեղինակի անձը որ արտակարգ տոկոսունութեամբ և սիրով աշխատում է այն գաշտում որ մեզ այնքան մօտ է: Այդ յարգանքն է որ թելադրում է մեզ և մի վերջին նկատողութիւն: Հ. Ա. յայտարարում է որ ազատական լեզուի նկարագիրը նկատուելու և անոր առանձնայատկութիւնները զգալու համար, քաղցրութիւնն ճաշակելու համար, հարկ է ապրած ըլլալ դասական մատենագրութեան մէջ, սնուցած ըլլալ Բիմբը դասական ճաշակով: Պահանջը մը, առանց որոյ անկարելի է զանազանութիւնը զննել գասական և ոչ-գասական լեզուներու մէջ և որ Ն. Ադոնց չէ հետաքրքրուած դասական լեզուով: Կայ վարդ հոտաւէտ, նուազ հոտաւէտ եւ առաւել հոտաւէտ, տարբերութիւնը տեսութեամբ չենք կրնար դատել, վարժ հոտառութիւնը միայն կը զգայն:

Արդ, մեր կարծիքով, այս յայտարարութիւնը ամենատիուր յանձնարարականն է, ցաւալի վկայական, որ մի բանասէր կարող է ինքն իրեն տալ: Միթիթեան հայկաբանութեան լուսաւոր առողքը, սկսած Հ. Բազդբի անմահ հեղինակներից, նոյնպէս սրած էին իրենց քիմքը, ոչ պակաս քան Հ. Ա., դասական վարդեր հոտաւելով: Բայց և այնպէս Նիշիչ, Ռոբինսոն, Փիլոն, անգամ Զենոր համարում էին Ե. դարու գրիչներ: Մեր ժամանակ, Հ. Հացունի, որ գուցէ աւելի քան Հ. Ա. սերտել է Ոսկերեքանի և Եփրեմի մեկնութիւնները, Նիշիչը քաղելով իր ուսման քննիչի համար, ահա, լեզուական արգելք չէ տեսնում Ռոբինսոնի Ե. դարում թողնելու:

Աւելի լաւ է թողնել քիմքը, չվատահանալ հոտառութեան: Քիմքը աղբիւր է քմահաճութեան: Հնարները այլ ուղեցոյցներ, և առաջնորդունք այլ սկզբունքներով:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՄՈՎՍԷՍ ՎՐԴ. (ԱՊԱ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ) ՏԱԹԵՒԱՑԻ ՌԻՏՏԱՒՈՐ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ (1610-1613)

Մովսէս վարդապետ Սիւնեաց աշխարհէն էր. Բաղաց գաւառէն, որ կ'ըսուի Անանան, Ռոտանան գիւղէն:

Համաձայն տեղեկութեան Առաքել վրդ. Դաւրիթեցիի (1601-1662), աւելի կամ պակաս, Մովսէս տասնհինգ տարեկանին քահանայութեան աստիճան կ'ստանայ և կ'օրհնուի կուսակրօն քահանայ: Մովսէսի եկեղեցական կեանքը ու բարեգը գործունէութիւնը ինչպէս նաև եկեղեցւոյ պայծառութեան և հոգեւոր բարեկարգութեան համար իր ճիգերը մեծ են, այնպէս որ արժանացած է Ս. էջմիածնին հայրապետական Աթոռին: Մովսէսի այդ շինարար գործերը լիովին բացատրուած են Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան էջերուն մէջ, փափաքողները պետեալս պատմիչներէն կրնան տեղեկանալ: Մենք մեր այս յօդուածին վերնագրոյն համաձայն, գլխաւորապէս պիտի հետեւինք Առաքել վրդ. Դաւրիթեցիի պատմութեան, որմէ կը վերաբերի թէ Մովսէս վրդ. Նրուսադէմի իր ուխտաւորութեան մէկէ աւելի այցելուութեանց առթիւ, Ս. Յակոբեանց վանուց միաբանութեան գործունէութեամբ, սորված է մոմ սպիտակացնելու արուեստը, եւ այնքան նպաստեց եւ ապա պայծառացնելու իր բախար: Պիտի հետեւինք Առաքել վրդ. Դաւրիթեցիին որուն նկարագրութենէն յայտնի է՝ ըլլալ թէ Մովսէս վրդ. Նրուսադէմի մէջ մոմ սպիտակացնելու արուեստը կուսանի միաբանութենէն կատարեալ յաջողութեամբ, և ապա հայրենի գաւառները գաւառի վերջ նոյն արուեստին շնորհիւ կը պայծառանայ իր բախար յօգուտ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ:

Մովսէս պէտք ունէր ուսման և հասակաւ անչափահաս ըլլալով կ'աշակերտի Նախ Սրապիոն վարդապետին, բայց չուտով այս մեծ վարդապետը կը վախճանի, սակայն Սրապիոն տեսնելով աստուածային շնորհք Մովսէսի վրայ իր մահէն առաջ կը հոգայ զանիկա. և կը յանձնարա-

րէ իր աւագ աշակերտին Կեսարացի Գրիգոր վարդապետին, որպէսզի հոգ տանի անոր վարդապետական ուսման և յետ չափահասութեան տայ գաւառան և վարդապետական պատիւ: Մովսէս քանի մը տարի կ'աշակերտի Գրիգոր Կեսարացիին: Յակոբ Կեսարացիին գրածին Նայելով (Ձեռ. Վիեննայի Թ. 593) Գրիգոր Կեսարացի 1610ին Պոլսէն ներկայտուս և Սինա կը ճամբորդէ իր հետ ունենալով Մովսէս վրդ. և որուն գաւառան ալ տուած էր, և անկէ ալ կ'այցելին Համիթ և Բազմաթիւ եպիսկոպոսներով կուգան Նրուսադէմ (1610) վանքին պարտոց խնդիրը կարգադրելու համար և այս թուին Գրիգոր Պարոնտէրը կը կարգուի առաջնորդ Նրուսադէմի:

Գրիգոր Կեսարացի 1611ին կը վերագաւառայ Պոլիս, իսկ Մովսէս կը մնայ Նրուսադէմ, ուր կը կարգուի Վուսարար սուրբ Յարութեան (Առ. 286): Դաւրիթեցի կը գրէ թէ Մովսէս հրաման կ'ընդունի այս միջոցին Գրիգոր Պարոնտէրէն երթալու Վիեննա քաղաքէն վանք Նրուսադէմի և զբաղուի արդիւնս ժողովեալ ի քրիստոնէից՝ երբ յՆրուսադէմ առաջի Գրիգոր Նպիսկոպոսի (Առ. էջ 286):

Մովսէս վրդ. իր նուիրակութենէն առաջ հետաւուտ կ'ըլլայ Նրուսադէմի մէջ սորվելու մեղրամոմը ճերմակցնելու արուեստը: Մենք այս արուեստին նկարագրութիւնը պիտի ընենք քաղելով զայն ներկայ Միաբանութեան ծերունի և փորձառու անդամներէն. նոյն արուեստին նկատմամբ կարգութիւնն է հետեւեալը. Ս. Զատիկէն յետոյ ուխտաւորները կը վերադառնան իրենց հայրենիքը, Ս. Աւետիս միաբանութիւնը յառաջիկայ տարւոյն համար կը զբաղի կարեւոր պատրաստութիւններով, որոնցմէ մին էր մեղրամոմ ճերմակցնելու եղանակը: Վասնորոք թաղի թաղ կոչուած յարկարարները մեծ կաթսաներ կը գոլուն, որոնց մէջ կը հալեցնեն դեղին մեղրամոմը, որուն մօտ

գետեղուած էր տախտակեայ երկար տաշտ մը պաղ ջուրով լեցուած, վերեւ կախուած էր երկար պղնձէ հաստատուն, քամոց մը (սիւզկէշ), նոյն տաշտին վրայ գետեղուած կար նաեւ կլոր փայտէ երեսուն սանթիմ հաստութեամբ անիւ մը, երբ միաճան մօն մագործը պղնձէ շերիփով մը կաթսայէն հալած մօմը կը լեցնէ քամոցի վրայ, իր օգնականը փայտէ անիւը արագապէս կը դարձնէր որպէսզի հալած մօմը չփակի, իսկ միւս միարաններն ալ փոքր զամբիւղներով ջուրին մէջէն կը հաւաքէին պտտած մօմի ճերմակ հատիկները որոնք արեգակին դէմ կը փռուին տարածուած երկար ճերմակ կտտանքի վրայ: Ամէն օր փռուած մօմի հատիկներուն վրայ պաղ ջուր կը սրսկեն որպէսզի իրար չփակին, այսպէս եօթն օր շարունակելէն յետոյ մօմագործը կը հաւաքէր վերստին հալեցնելով կը պատրաստէր եկեղեցւոյ համար վառելոցի մօմ, նոյն եղանակով տեած է մինչև 1899 թուականը: Այս կարեւոր գործողութեան կը հսկէին օրուան պատրիարքը և բոլոր եպիսկոպոսները և գործին կը մասնակցէին Միաբան վարդապետներէն զատ, ժառանգաւոր սաները և աշխատուոր միաբանները:

Մովսէս վրդ. 1610-1613, ժամանակամիջոց մը կը մնայ երուսաղէմ ճնուիրականութեան գործով միասին, նոյն միջոցին է որ մեղրամօմ ճերմկցնելու արուեստին կը հետեւի և 1613ին ալ ներկայ կ'ըլլայ Գրիգոր Պարոնտէր Պատրիարքին եպիսկոպոսացման արարողութեան, Աւետիս կաթողիկոսի ձեռնադրութեամբ, ինչպէս յայտնի է նոյն կաթողիկոսի կոնգալէն:

Բիւլ վերջ Մովսէս վրդ. կը մեկնի երուսաղէմէն իր հայրենական գաւառը, հոն ալ կը շարունակէ մօմ սպիտակացնելու իր արուեստը. երբ երեւանի մէջ կը մնար, Շահ Աբաս հրովարտակ մը կը զրկէ Ամիրզուհայ խանին Մովսէս վարդապետին համար, կը գրէ թէ ձմեռին Ամիրզուհայ խանը վճովսէս անուամբ վրդ. Ն. որ բնակի ի քում քաղաքի առ քե. փութանակի առաքեացես զնա առ իս, ուր և իցեմ ես՝ եկեալ գտցէ զիս: Պիտի հետեւինք Դաւրթեցիին բացատրութեան, որ է հետեւեալը. Մովսէս վրդ. ամէն տարի մօմ կը ճերմկցնէր, և եկեղեցիին մէջ պատարագին ժամակարգութեան, տէրունական և սրբոց տօներուն սպիտակ

և պայծառ մօմեղէններով մեծ հանդէս կը կատարէր ինչպէս գրուած է Յովհաննու Օձնեցւոյն պատմութեան մէջ:

Թագաւորներուն սովորութիւնն էր որ բոլոր երկիրներէն տաւքներ և աղջիկներ կը հաւաքէին. այս սովորութեամբ Շահ Աբասն ալ իր նախարարներէն մէկը՝ ուրուն անունն էր Բայինդուր բէկ, և անոր հետ ներքինիներ Ատրպատական կը զրկէր թագաւորին համար տաւքներ եւ աղջիկներ ժողովելու և անոնք հասան Երևան: Օր մը ձրօսանքի համար, Բայինդուր բէկը և Ամիրզուհայ խանը միասին եկան այն տեղը ուր բնակած էր Մովսէս վրդ. հոն Մովսէս վրդ. շուէր տուաւ սպիտակ մօմէն եօթը մօմ Բայինդուր բէկին և եօթը մօմ ալ Ամիրզուհայ խանին: Բայինդուր բէկ մօմին սպիտակութիւնը տեսնելով հրճուեցաւ և շատ սքանչացաւ և ըստաւ. կը պահէմ այս մօմերը և իբրեւ աղբս կ'ըմտուեցանմի: Երբ Ամիրզուհայ խանը լսեց այս խօսքը, ըստաւ, որովհետեւ այդպէս կըսէք. իմ բաժինն ալ քուկինիդ հետ կը միացնեմ, որպէսզի իմ նուէրս ալ միանայ Շահին սաղէս:

Իսկ Մովսէս վրդ. երբ իմացաւ իշխաններուն խօսքերը կ'ըսէ, որովհետեւ այդպէս յարմար տեսաք, ուրիշ եօթը մօմ ալ բերելով կ'աւելցնենք անոնց վրայ և այդպէս թագաւորին կը ներկայացունք: Իսկ Բայինդուր բէկը իր գործերը աւարտելով զնաց թագաւորին մօտ. շատ խնդրանքներ ներկայացնելով հանդերձ՝ սպիտակ մօմերը ներկայացուց թագաւորին որ իր ձեռքն առնելով մօմները կը քննէր, և կը հարցնէր թէ ո՞րեկէ է, և Բայինդուր բէկը ըստ պատճառը: Արդ թագաւորը իմանալով՝ Ամիրզուհայ խանին հրովարտակ մը գրեց որպէսզի Մովսէս վրդ. իր մօտ զրկէ. Ամիրզուհայ խանը առանց քաղաղելու Մովսէս վրդ. Շահին կը զրկէ:

Մովսէս վրդ. երեւանէն ելնելով զնաց Պաղտատ քաղաքը, վասնզի հոն էր Շահ Աբաս թագաւորը, Սամանցիներէն Պաղտատը ետ առնելու համար, քիչ ժամանակէն քաղաքը տունդեցաւ, ամէն օրուաջ Մովսէս վրդ. զալով թագաւորին ներկայացաւ, նոյն ժամանակի թուական էր Ռէն. (1626) թագաւորը հարցունքներ բրաւ մօմին սպիտակութեան համար, վարդապետը պատ-

45-09

չաճ պատասխանները կուտար: Շահը հրովարտակ մը գրելով տուաւ Մովսէս վրդ.ի և զրկեց Ասպահան՝ Լալա բէկ իշխանին մօտ որ թագաւորին կողմէ Ասպահանի քաղաքապետ կարգուած էր, վերջինիս Շահը պատուիրած է որպէսզի Մովսէս վրդ.ին հարկւր լիզր մոմ և թագաւորին ծառաներէն երեք ծառաներ տայ և հոգայ անոնց ծախսերը: Եւ այն այգիները որոնց կը հաւանի Մովսէս վրդ. անպատճառ անոր արուի որպէսզի հոն մոմերը ճերմկցնէ և ծառաներուն սորվեցնելով թագաւորին առջեւ տանի, ուր որ ըլլայ: Մովսէս վրդ.ը արքունի հրովարտակը առնելով Ասպահան կուգայ և ցոյց կուտայ Լալա բէկին, որ կատարէ թագաւորին հրամանները, Մովսէս վրդ.ին կուտայ մոմ և երեք ծառաներ որոնց առնունքն էին Ֆառուխ, Ղարզգայ, Բէհպատ և այն այգին որ կըսուի Թէլիմ խանի այգի ուր Մովսէս վարդապետ ութին ամիս աշխատեցաւ, մոմը սպիտակացուց և սորվեցուց ծառաներուն, և ապա սպիտակացուցաւ մոմը ծառաներէն առնելով գնաց Փահրապատ քաղաքը, վասնզի հոն էր Շահը, Պաղտատը քաղաքէն էր, և վերագործած էր Ֆահրապատ ու ձմեռը հոն պիտի անցնէր, այդ պատճառաւ Մովսէս վրդ.ը հոն գնաց: Նոյն օրերը հոն կը գտնուէր Զուգայեցի մեծ և փառաւոր իշխան խօջայ Նազարը որ յոյժ բարեկամ էր Մովսէսի, և Շահաբառ թագաւորին յարգելէ, Մովսէս վրդ.ը խօջայ Նազարին ձեռքով թագաւորին ներկայացուց սպիտակ մոմը և ուսուցեալ ծառաները, որոնց մասին շատ զուարճացաւ Շահը որ սպիտակացեալ մոմերը ձեռք առնելով կը զուարճանար, նոյն ժամուռ յուսադրական շատ խօսքերով արձակեց վարդապետը: (*)

Այն օրերը ծննդեան և Քրիստոսի Յայտնութեան տօնը տեղի պիտի ունենար, Մովսէս վրդ.ի սովորութիւնն էր մեծ հանդէսներով կատարել տէրութեան տօները: Եւս առաւել այս տօնը շատ պատրաստութեամբ և յարմարագոյն կարգադրութեամբ պիտի կատարուէր, վասնզի թագաւորն ալ պիտի

գար այս տօնին տեսութեան համար, ինչպէս որ այցելեց ալ, և Մովսէս վրդ.ը ճարագաւորի գիշերը մարդաչափ երկու սպիտակ մոմեր պատրաստեց տօնին օրը վառելու համար և ինքը հսկում և աղօթքներ ըրաւ հաւատքով առ Աստուած յորդաբուխ արտասունքով բարեխօս ունենալով Տիրամայր Ս. Աստուածածինը, որպէսզի այլահաւատ թագաւորին մօտ տօնախմբութիւնը շնորհալի երեւայ և զթութիւն և ողորմութիւն ունենայ քրիստոնեայ ազգին վրայ: Աստուածոյ սղորմութեամբը վարդապետին խնդրանաց համաձայն կատարուեցաւ պաշտամունքը, և վարդապետը իր պաշտօնեաներով երբ ջրօրինաց կարգը կը կատարէ՝ թագաւորը տօնախմբութեան մասին հաճ և հաւան եղած էր. մեծ համակրութիւն յայտնած էր Մովսէս վրդ.ի մասին, և այդ մասին խօջայ Նազարին ալ հարցումներ ըրած էր, և թագաւորին առջեւ խօջայ Նազար համակրութիւն յայտնած էր Մովսէս վրդ.ի նկատմամբ:

Դանի և Եր օրէ վերջ թագաւորը խօջայ Նազարին ըսաւ թէ կատարուելիք ինչ խնդիր ունի ձեր վարդապետը «գա՞նձ թէ դատաւ կիրտ» կամ ուրիշ բանի մը կը փափաքի. պատասխանած է խօջայ Նազարը թէ ան այդպիսի մէկը չէ, աշխարհային ինչքերը զանց ընող մարդ մ'է, «այլ թէ շնորհ առնես տալ սմազպարգէս, զլուսարարութիւնն էլ միածնի տուր, զի նա սպասաւորելով եւ կեղեցուր այնմիկ աղօթեցէ վասն կենաց թագաւորին: Թագաւորը մեծապէս հաւանած էր Մովսէս վրդ.ի այս խնդրանքին, և անոր յանձնած էր Ս. Էջմիածնի լուսարարութիւնը քաղաւորական նմոնսով (*):

(*) Ծանօթ.— Ս. Էջմիածնի Մովսէս վրդ.ի Լուսարարութեան (փակակալութիւն) արքունի հրովարտակը Շահաբառն Ա. Պարսկ քաղաքին կողմէ կը շնորհուի յամին 1627, հրովարտակին հայեցի օրինակին թարգմանութիւնն է այս.

«Առաջի արարին ինձ՝ թէ ի խաչադաւան հոգեւորականք ընտրեալ է լուսարար էլ միածնայ և կառավարիչ հոգեւորական գործոց նորա ըստ քրիստոնէական արարողութեանց՝ որ մաղթէ այժմ յինչն շնորհել յայն պաշտօն զսոյն հրովարտակ. վասն որոյ այսու հրամանագրով ընդհանրաբար համայն պիտաց և այլոց անձանց, իւրաքանչիւր ումեք ի նոցանէ՝ թողլով նմա ազատաբար վարել զսնորհկալ պաշտօն իւր, չարգիլել իւրեք նմա, այլ յարգելով և օգնելով պահպանել

(*) Ծանօթ.— Գրիգոր վրդ. Դարանաղցի ևս իր ժամանակագրութիւն գրքին մէջ (էջ 252-295) կը յիշատակէ Մովսէս վրդ.ի մօտ սպիտակացեալու արուեստի մասին, Շահաբառ թագաւորին հրամաններու զօրադրութիւնը ու անոր զովեւորը:

Մովսէս վրդ. մեծ փառքով և անպատու մեծութեամբ ֆահրայատէն կ'ենէ և կը հասնի Երևան և Ս. Էջմիածին, և առանց յապաղելու, Ս. Աթոռոյ նորոգութեան գործին սկսաւ ՌէՋ (= 1627) թուականին Վարդապետի պահոց երկուշարթի օրը:

Արդէն 1619ին եպիսկոպոսութեան աստիճանը ընդունած էր, Լուսարարութեան պետական հրամանն ալ ձեռք բերելով դժուարութիւններէն չվհատեցաւ, իր եռանդը կրկնապատկեց, վանքի բակը մաքրել տուաւ, Էջմիածնի վանքը հաստատուն պարիսպներով շրջապատեց, միաբաններու համար սենեակներ շինել տուաւ ինչպէս և վեհարան ու հիւրանոց. շինեց շտամարան ու սեղանատուն և ապա վանքի քայքայուած մասերը նորոգեց: Մովսէս վրդ. ի կատարած շինութիւններու մի մասը տակաւին կանգուն է Ս. Էջմիածնի մէջ. Նիւթական շինութիւններ հետ Մովսէս վրդ. ը հոգ տարաւ Ս. Էջմիածնի ստաւուր և բարոյական վերանորոգութեան: Ան վանքին մէջ հաստատեց այն կարգերն ու ժամասացութիւնը, որոնք գոյութիւն ունէին Սիւնեաց Մեծ — Անապատին մէջ: Զարգարեց Ս. Էջմիածինը սրբազան անօթներով, որոնցմէ ի սպառ զրկուած էր, այլազգիներէ վերնադասաւ այն սրբութիւնները որոնք զբաւ էին զրուած: — Ընտիր եկեղեցականներ ու քարոզիչներ պատրաստելու համար Մովսէս վրդ. ը Յովհաննէս վանքի մէջ զպրոց հաստատեց՝ անձամբ հոգալով հայ մանուկներու սննդեան և ուսման պէտքերը: Այս պրոցի մէջ հաւանաբար կրօնական գիտելիքներ միայն կ'աւանդէին և Ս. Գրքի ուսումն, բայց ապա Մեքիսեդիկ վրդ. Վժանեցիին միջոցաւ աւանդուեցաւ արտաքին գիտութիւններ, քերականութիւն ու փիլիսոփայութիւն, Վժանեցիին Լիւս անապատէն այդ նպատակով յատկապէս Ս. Էջմիածին եկած էր: Այս

զկողմէն նորաւ եւ զի որովհետեւ հաստատեցի զայս հրովարտակ զբոյժմար կնքոյ իմոյ, այսր աղաքաւ հաւատալ ամալ Տուաւ ի շմազեալ ամառոյ. յաւի 1076ն 1627 համապատասխանէ՝ փրկական թուականին 1627. յետ կոյս հրովարտակին եղեալ կնք չորեքին անձինք խորհրդականք՝ վկայեալ են ստուգութեան այսր:

Ստորագրութիւն կաթողիկէ Էջմիածնի. աշխատութիւն Յովհ. Եպս. Նահապետեանցի Ս. Էջմիածին էջ 83-84. Հատ. Ա. 1842:

զպրոցներէն ընթացաւարտ եղան ընտիր եւ կեղեցականներ, որոնք հայ վանքերը պայծառացուցին նոր կարգերով: Մովսէս վրդ. ի համարը բոլոր հայաբնակ տեղերը տարածուեցաւ, անոր աշակերտները ամէն տեղ կ'այցելէին և իրենց օրինակելի կեանքով, քարոզութեամբ և զործունէութեամբ իրենց հոգեւոր հօր անունը կը բարձրացնէին:

Ամէն կողմերէ աղաչական նամակներ թափուեցան Ս. Էջմիածին, որ Մովսէս եպիսկոպոսը կաթողիկոսական օծումը ստանայ, բայց ան կը մերժէր, որովհետեւ անոր սիրտը հանգիստ էէր, ցորչափ Ս. Աթոռի վրայ պետական պարտքը ծանրացած էր տիրող ժամանակին խռովայոյզ դէպքերուն հետեանքով և զանազան կաթողիկոսներուն անխոհեմ զործերուն աւերածութեան պատճառաւ: Գրեթէ չորս կաթողիկոսներ այդ թուականներուն զահակալած էին, և խռովութեան դուռ բացած էին ոմանք մաւհուան և այլոց հրաժարումով: Մովսէս եպս. ճիշդ Լուսարարութեան ժամանակ Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Ս. Աթոռը թափուր կը մնար և ամեն կողմէն տեղացի թախանձանքներուն պատճառաւ Մովսէս եպիսկոպոս 1629 թուին կաթողիկոս օծուեցաւ ի մեծ ուրախութիւն հայ եկեղեցւոյ: Խօժա նազարի հրաւէրով Մովսէս կաթողիկոս Սպահան գնաց, և անոր աղակցութեամբ վճարել տուաւ Ս. Էջմիածնի 100 թուանի պարտքը և ստացաւ իր կաթողիկոսութեան հրովարտելու Ծառ—Սէֆիէն և ամէն բան հաստատապէս կարգադրելով ութամսեայ բացակայութենէն Ս. Էջմիածին դարձաւ 1629 թ. Սեպտ. Մովսէսի կաթողիկոսանալը հայ ժողովրդեան մեծ ուրախութիւն պատճառեց: — Մովսէս իւր կարճատեւ կաթողիկոսութեան ժամանակ ևս նոյն շինարար ոգին ցոյց տուաւ: Ան վախճանեցաւ Երևան, 1632 Մայիս 14ին և թաղուեցաւ կողեւոն կոչուած բլրի վրայ:

Երևանցի Սիմէօն կաթողիկոս՝ Մովսէս կաթողիկոսի մեծ գնահատութեան մասին «Զամբրի» մէջ (էջ 21) կը գրէ հետեւեալը. «որ գրեթէ զինի Լուսաւորչին մեքոյ եւ բռնացն նորին եւ քարգմանցացն մեքոյ, յայլոց Հայրապետացն ոչ ոքն եպիս երախաւոր եւ բարեբաւ արքայ Արքայոյս եւ Ազգիս մեքոյ նման սորին . . . »

Այս հանգուցեալ մեծ հայրապետին ստաց

քողիկէ կամ Առաքելոց եկեղեցիին, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի և Աստուածածնայ անուան եկեղեցիները, և յետոյ ժամատունը, սրբատունը, գրադարանը, կրօնաւորներու յարկերը, սեղանատունը կամ հին բառով՝ տրապէզը, մինչև ի վերջոյ՝ ճշարմանային կամ Վրասազանին կամ Ճարտուն հոլուսած Սիւնը որ, հակառակ իրաւ ալ շարժուն ըլլալուն, Ստեփանոս Սրբերկանի օրէնքին անկողնածան մեզ է եկեր և որու առջև գաւաղանի տըլուծեան արարողութիւնը տեղի կ'ունենար երբ կ'ապրէր վանքը իր կրօնաւորական կեանքի այն մեծ օրերը . . . Տաթևի վանքին նուիրուած գլուխը կը պարունակէ երկրորդ բաժին մը ուր վանքին ու շրջակայից շէնքերուն վրայ Մազիսարոս Արքեպիս արտազրած արձանագրութիւններուն corpusը կը գտնենք ընդամենը 144 թիւ: Նոյն գլուխի երրորդ բաժին մը յատկացուած է Տաթևէն կախում ունեցող շրջակայ փաւերուն և ուրիշ փոքր վանքերու և մենաստաններու նկարագրութեան, անոց մէջ ևս հաւաքուած արձանագրութիւններու յիշատակումով:

Գործին Բ. և Գ. գլուխները, նուազ ընդարձակ քան առաջինը, կը ներկայացնեն նոյն եղանակով Հաղարծինը և Գաղը: Պատահաբար առաջինի Կաթողիկէ Ս. Աստուածածին եկեղեցին եւ միւս փոքր եկեղեցիները, երկրորդին երկու հրեշտգոյն բազիլիկները և Արդուխաթունի կառուցանել տուած հայապաշտ կաթողիկէն, ինչպէս Տաթևի նոյնպէս հայապաշտ և Դադ իրենց շուրջ իրենցմէ կախում ունեցող փոքր վանքեր, մենաստաններ և փաւերը են ունեցած: Երկրիսնայայցելած է այդ բոլորը և համատու կերպով կը յիշատակէ ինչ որ տարբակ կամ կանգնուած գտած է անոնցմէ:

Դ. գլուխը կը խօսի ընդհանրապէս՝ հայ մեծ վանքերու հասարակաց՝ վանական շինութիւններուն վրայ որոնք բաղմատեսակ են: Արդարեւ բոլորն ալ բացի բազմաթիւ սեղանակէն մէկէ աւելի եկեղեցիներէն կը պարունակեն սրան կամ ժամանակ կամ ետև աղօթից — յատկապէս միւս նոյն տաճար Տեղի դամբանը — Սրբատուն, Նոխարտուն, Գրատուն, Տրապէզ կամ Սեղանատուն, Տուն-Տանար կամ Թամարի (վանահօր պաշտօնական ընդունելութեան մեծ սրահներ), Տունը հաւաքակց (կամ հիւրանոց-պանդոկի այցելութեան և ուխտաւորներու համար) Յարկի կրօնաւորաց (միաբանական խումբի) ու տակաւին Հննամ — Կիմնուն, Ձիւքանակ, Հալատուն, Խոնակ, Գոմ, Յարդանը, Կայ և Զաղաց: Վանական շինութիւններու վրայ այս ընդհանուր մէկ պարզ կ'առաջնորդէ հեղինակը համազգայնական անկ պակտելի տարւոյ — թիւի մը ընդհանրապէս գոյնով ակնոցի մը մէջէն դիտուած — հայ հին վանական կեանքին և անոր քաղաքակրթական գիւղերին: Վճռքը, բայց մասնաւոր մեծ վանքերը համախմբուած անդամների բաղմութեամբ, ներկայացուած էին մի տեսակ համուններ, ծաղրուած կամ աւելի ուշիկ կանոնագրուած նպատակով համայնական կեանքով ապրելու և համայնական գործեր կատարելու: . . . Անհատը և նրա ետական պահանջները յետ էին մղուած

և ձգտում էին ամէն ինչ կատարել ընդհանուր առաջադրուած նպատակի համար: . . . Դրանց անհատականութիւնը ի յայտ էր գալիս ամէն մէկի բնական ձիրքերով, որ որոշ չափով եւ տեսակաւորում էին ամէն մէկի անկիւնը ընդհանուր գործի մէջ: . . . Եթէ հաշուի առնենք այն հանգամանքը, որ վանական դառնալու համար դատարկագլանի որ և է սահմանափակում կամ խտրութիւն չկար, կարելի էր լինի մի գաղափար կազմել թէ ի՞նչ աստիճանի լայն եղաւ նկարով, վանքեր շէնքերի, երկրի ամէն անկիւն և ժողովրդական բոլոր խաւերի մէջ մտաւոր դարգացումը պիտի ընդլայնանար, հարկաւ կ'ուսնական սահմանափակումներով կազմակերպուէ: Անաւարկ այդ համայնական խմբաւորումներն են հնարաւորութիւններ ստեղծել որոշ չափով պատահական անստեղծի ծանր պայմաններ ապրող լատիստան երկրում քաղաքակրթական գործ կատարել և ընդհանրացնել օրէնքի և կարգաւորել կենցաղի բարձր գիտակցութիւն: Հայերիս մէջ այդ խմբաւորումն է ստեղծել գրականութիւն, դժբախտաբար շատ սահմանափակ կրօնական շրջանակով, և զեղանակաւորումն ամէն տեսակ հնարքերի մշակումը, որպիսի արեւեստներից խոշոր տեղ է զբաղուած եկեղեցական ճարտարապետութիւնը:

Մենք ալ Մազիսարոս Արքեպիս իր գործի վերջին գլուխը կը յատկացնէ պարզեման՝ հայ եկեղեցիներուն մօտ, յաճախ անոց արեւմտեան պատին կից շինուած ժամատուն կամ Գալիք կամ Մրան անուններով սղակուած շէնքերուն ճարտարապետութեան ծագումը բացատրող իր մէկ տեսութիւնը, ըստ որուն այդ շէնքերու ունի հայ աւանդական գիւղական տունի մէկն ալ քաղաքամէկն է յառաջ եկեր: Սրբազան հեղինակը 1899 ինչ գործունեւորել լեզուով ուսումնասիրութիւն մը հրատարակած է Հայկական գիւղական տեղի տիպոսով ա յետոյ հայերէնի ալ թարգմանուած — ուր ներկայացուած է արդէն իր այս գաղափարը: Ստրիկիտիցի որուն Սրբապետը անձամբ ալ պարզած է եղեր այս տեսութիւնը, անուանուած — արեւմտեան շայնատան այցելութեան առթիւ, իր հայ ճարտարապետութեան նուիրումով նշանաւոր երկհատոր գործին մէջ յիշատակած է այդ աշխատութիւնը անցողակի՝ գրելով: Երբդհետեւ այս (այսինքն փրկական տունը) եկեղեցայինութեան մէջ ոչ մի նշանակութիւն չի ունեցող դար վրայ երկար կանգ չեմ առնել: Մենք ալ Մազիսարոս Արքեպիս. հոս կ'անդադրաւոր իր տեսութեան և կ'ընդլայնէ անոր տարրութիւնը հայ գիւղական հնագոյն տան հաւուցումն ըլլող (այսինքն հայապահան զուտ տեղածին տարրերու միջոցաւ) բացատրելով այս անգամ ոչ միայն ժամատաններու ալ և Հայկական ճարտարական ձևը, կաթողիկէն համարելով արդիւնք հայ գիւղական տան ներքինից քարգործանքը: Մեր ստատիստիկանքն այն է որ այս տեսութիւնը ներկայացնելով հանդերձ որոշ չանկանութիւն՝ հիմնուած է զեւ ևս չափազանց ընդհանուր և անորոշ հանգիստութիւններու վրայ կարենալ, քէթ առ այժմ, օգտակարա-

պէս ծառայելու հայ հնարանութեան՝ իբր բեղուն վարձակ մը:

Ամէն պարագայի բազմամասնական Սրբազանին այս գործը թէև միտք ծառայով՝ բայց լեցուն է շարժական շատ աստիճանաբարձրութիւններով և հայ հնարագիտութեան հայթայթած բազմաթիւ արժէքաւոր առաջնորդով: Բուն իսկ հայ հարստարապետական գեղարդիտութեան տեսականէն՝ գործը կ'արժէ մասնաւոր իր բերած պատմական ճշմարտամեծութիւնը և շէնքերու ըստ բաւականին մասնաւոր մասն և յստակ նկարագրութիւններովը: Բայց ինչ որ կը պակսի անոր մէջ՝ ներկայացուած հարստարապետական կառուցուածքներու ըստ արտեստագիտական արժէքներու ընթացումն է: Հայ հարստարապետութեան այդ ստեղծագործութիւնները գեղեցիկ են անշուշտ ինչպէս կը կրկնէ Սրբազանը յանձնաժողովի հայ օրակումը այսպիսի գործի մը մէջ մեզ կը թուի եղանակ անբաւական Գեղեցիկ, այո՛, բայց ինչպէ՛ս, ինչպէ՛ս, ինչպէ՛ս: Գեղեցիկ, բայց գէ՛թ ի՛նչ տեսակի գեղեցիկութեան: Առանց հարցեր են որոնց զգրատաւարը չէ խորած մտտեկալ հեղինակը: Տանարներու հարստարապետութեան մէջ ծառայներու ներկայացուցած համեմատութեանց և հաւասարակշռութեանց տեսակին, անոնց մէջ լեցունի եւ պարզապէ՛ս բաշխում, մակարդակներու և դիմերու ալլապաղատութեամբ իսկ յորինուած ինքնադիպ միութեան, Ձևին և զործածուած նիւթեղէններու յարաբերութեան, Ոճին արտայայտական ներկայորոշող յատկորոշման և այլ կարգի իրապէս էական բաներու մասին որոշ ոչինչ ըսուած կը զգեսենք: Այս բոլորը կը թուին հարցի նիւթ եղած չլլալ երբեք: Բայց ժամ՝ և կարծես այլեւ օր մեր ազգային հարստարապետութեան զործերու ստեղծագործութեան նուիրուող մեր հնազան հեղինակները զբաղին այսպիսի խնդիրներով:

Վերջին կէտ մը ներքոյ մեզ մասնաւոր, այդ՝ ոճի պակասութիւնն է գրուածքի կարելի է ըսել բովանդակ ընթացքին: Ընդհանրապէս թայլ, անփոյթ, թերի զբաղան արտայայտութիւն մը, օտար բառերով անտեղիորէն խնդր եւ երբեմն նոյնիսկ կոսկածներ կը բերականութեան մը: Պիտի ըսուի անշուշտ թէ գրախան զործ չէ այս ալլ գիտալան, ըստ մեզ, մասնաւոր Արեւելահայ մտաւորականներու մեծամասնութեան մէջ այսպիսի առարկութեան մը յայտնաբերած մտայնութիւնը որպէս է հիմնովին: Գիտական զործ մը ճիշդ այնպէս որքան զբաղան զործ մը ոճի պէտք ունի, թէև զբաղան զործի մը հարկ ունի ոճին տարբեր ոճի մը անշուշտ, բայց ոճի՝ անպայման: Մասնաւոր երբ, ինչպէս հոս, խնդիր է մեզ հազորդ ընել հարստարապետական կառուցուածքներու ստեղծած տպաւորութիւններուն: Այս վերջին կէտին համար օրքան պէտք ունիք հիմնալու մեր մեծ նախնիներուն վրայ: Ինչպէս դիտելն զգալ անոնց իրենց շինած շէնքերուն կառուցուածքն ու օգին և ըսել այդ: Ան թէ, օրինակի համար, ինչպէս կը զբէ տնտեսական Օրբելեան մը Տաթևի Առաքելոց եկեղեցւոյ մասին. չե այսպէս կատարեալ գեղեցիկն... Ի տաշածոյ վի-

մաց և ի ճերածոյ ջարանց, զաղառուսչէն իմն յարմարեալ ակնաթիւղ տեսողաց, ի հարիւր կանգնոյ բարձրութիւն նորա և ի քանակն շարժան լայնութիւն նորա, տեսելով յին ջրան շարժան լայնութիւն, բաց յաւազ խորանէն: Եւ... ի մէջ տանն երկուս շինու հրաշակերտս, զբոյսս և զյաքուս օրք հաստակեղոյս խորոխօք և գեղեցկադիր և բարձրաբեր թակաղաղօք պարագարնայն ունին զահագին թանձրութիւն երկնամեղաւ ջարակարկառ յարկին, և այս ի խորուրդ երկուց զիստար առաքելոցն Պետրոսի և Պողոսի: Այս քանի մը բառերը ջարբուր կշիռով կը նստին մէջը և իրարու վրայ կ'աւելանան՝ կերտելու ներքո՛ք եկեղեցին և յուզելու քեզ:

Ու սա քանի մը տողն ալ այս վանքերու մէջ ծաղկող կենսքին մասին: Թէ, օրինակ, Ինչպէս էր Տաթևը առաջին Յովնանէն օրով, Օրբելեան դիտէ յատկանշել այդպէս: Տնահատելով իրեկ զարեգակն ի մէջ աստղաց երեւելի էր (վանքն) ի մէջ ամենայնի ալ միայն շինուածք, այլ և պայծառանայր քանակալական և կրօնաւորական դասուք ի չափ 500 եղբարց: Ըն էր և ծովամատոյց փիլիսոփայութեւ երաժշտական երգոց. հոի էր և վարժարանն վարդապետական և կրօնաւորական նաև արհեստաւորք նկարչացն և զորդաց անհամեմատել: Նոյնպէս և երբորդ Յովնանէն օրով՝ որ զարդարել էր Սիւնեաց նախագահ տան եպիսկոպոսաբանը զգանալան զարդուք և մեծամեծ սպասուք և գեղեցիկ կարգօք աստուածայնօք, և ելլց բազմաթիւք անուր կրօնաւորք, անշուշտ փիլիսոփայութեւ և անմասն երաժշտութեւ բանիւրն վարդապետօք եւ աստուածագեղաց չնաւարք, նաև յոգնապատկա՛ն արհեստաւորք... շինեալ կայր բազմութիւն երգոց և արթախութիւն իբր հաղար արանց... Սա հոգեւոր զարուհի երանելի՛ ժամանակներ...:

Յ. Ռ. Պ.

Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻ ՎԵՐԱՇԵՆՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Մտազին գոհունակութեամբ կ'արձանագրենք թէ Գահիրէի պատուական ազգային մերկ իրաւագէտ-իրաւաբան Մէքր Շաւարտ Սեւոյեմեան վերջին անգամ ինքնադիմաբար Ս. Պատրիարք Հօր յանձնած և հարիւր եղիպսական ոսկի, իբր անձնական մասնակցութիւն փրսոնեկութեան Տիեզերական Ս. Տանարին շինութեան առիթ հայ ազգի բաժին ծախուց: Տնօրէն Ժողովը զգածամբ արթնաղկամակով այս յօժարեալ մուրհասունութեան լսնորքն Ս. Պատրիարք Հօրմէն, իր օրհնութեան հետ բովանդակ Միաբանութեան եւ երախսագիտութիւնը հաղորդել յիշեալ պատուական ազգայինին:

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱՆՆԵՐ

Տ Ե Ի Ո Ղ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ը Ե Ի Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ը

Յունաստանի հին փիլիսոփաները կը թուին անգիտացած ըլլալ ժամանակի իմացքէն անշատ՝ տեղութեան մը իմացքը:

Ժամանակի ընդունեան մասին իրենց բոլոր հայեցողութեանց մէջ ճՏեղութիւնը բառը անգամ մը իսկ չէ եկած իրենց գրչին տակ, և բաց աստի լեզուին մէջ չկայ տեղութիւն բառին համապատասխան եզր. *χρόνος* միակ բացատրութիւնն է որ կը գործածուի ամէն անգամ որ փոփոխութեան մասին կը խօսին: Իրապէս, տեղութեան իմացքը կորսուած կը մնայ ժամանակին մէջ, մինչդեռ ժամանակը անձնաւորուած է և աստուածութեան մը կարգը հանուած: Պզտոնէն ի վեր, յոյն փիլիսոփաները շատ յըստակ գաղափարներ կազմած էին յաւիտեանականութեան (*αἰών*) մասին, որ ժամանակին փոփոխական և անհաստատ հանգամանքին հանդէպ կը ներկայացնէր տեականութիւնը, նոյնութիւնը և անշարժութիւնը, բայց ան ոչ թէ զգալի առարկաներու տեականութիւնն էր այլ յղացք մը որ կը պատշաճէր իմանալի էութիւններուն: Ինչպէս որ ամենուրեք էութիւնը կը հակադրէին լինելութեան (*γίνεσθαι*), նոյնպէս յաւիտեականութիւնը կը հակադրէին ժամանակին: Էութիւնը այն է որ միշտ է, և երբեք չլինի, անյղիլի է ան, տեղութիւնը չէ ուրեմն որ իրեն կը պատշաճի, այլ յաւիտեանականութիւնը: Լինելութեան ալ չի կրնար պատշաճիլ ան, քանի որ լինելութիւնը երբեք չէ և անըմբռնելի կը մնայ: Պզտոնն չէ՛ր ըսեր միթէ որ աշխարհի մէջ երկու տարբեր իրականութիւններ գոյութիւն ունին սոսկ, մի՛ն մը որ միշտ է առանց ծնելու պէտք ունեցած ըլլալու և հաստատապէս նոյն կը մնայ միշտ ինքնիրեն հետ, մինչդեռ միւսը շարունակ կը ծնի և երբեք գոյութիւն չունի իրապէս: Առաջին իրականութիւնը կը համապատասխանէ գաղափարներուն, երկրորդը՝ զգալի տիեզերքին:

Եւ արդէն կապուած չկայ որ ժամանակին վերաբերեալ Յունական բոլոր տեսու-

թիւնները, մինչև նոր-պղատոնականութիւնը, յառաջ եկած են ուսուցումէն պիւթագորեաններուն, որոնք կը կարծէին ամենայն ինչ բացատրել թիւերու յատկութիւններով: Արիստոտէլի մէկ վկայութենէն մենք կը սորվինք նոյնիսկ թէ ըստ պիւթագորեաններու, իրերու նիւթական մասը՝ հիւլէ (*ύλη*)՝ բաղկացած էր թիւերէ, որոնք կը կազմէին անոնց տարրերը, թէ իրերը իսկապէս կազմուած էին թիւերէ: Ըստ A. Rivaud-ի յաջ պիւթագորեաններու թիւերը թէ իսկ չէին բաղկացնիր իրերու նիւթը, գոնէ իրենք են որ մտած լինելութեան մէջ՝ մշտնջենապէս կը միջամտեն՝ զայն կարգաւորելու և կանոնաւորելու համար՝ անոր տալու վերջնապէս, չափ մը և սահման մը: Մենք անխաբող ենք հասկնալ այն ներգաշնակութիւնը որ կ'իշխէ ընտելեան մէջ առանց թիւերու կարողութեանը որ կը զբոսնուի ամէն տեղ և ամէն բանի մէջ: Պզտոնն ինքն իսկ թիւերը այլապէս չըմբռնէր: Տէմոքրիտ անձնապէս ոչինչ չէ ստեղծած, բայց նախագոյն քստոնէ անկա կարգաւորեալ և կարգադրեալ տիեզերքը կերտած է շնորհիւ թիւերու զօրութեան: Ասիկա պիւթագորեաններուն ըմբռնումն էր փոփոխութեան կամ լինելութեան մասին, որ սահմանաւորուած էր ձեւերով և չափուած թիւերով և որ այսպէս հասկնալի կը գառնար բանականութենէն (*Philolaos*):

Ժամանակը ինքն իսկ չէ այն անասական տարածութիւնը զոր նորերը հետեւողութեամբ Լօքի (*Jocke*) և Նևտոնի և այլոց, պիտի կոչեն տեղութիւն, այլ ժամանակը թիւ մըն է (*Արիստոտէլ*) կամ բան մը որ կը զարգանայ ըստ թուոց (*Պզտոն*):

Ըստ փիլիսոփայական ուրիշ գրութիւններու, ինչպէս Հերակլիտեսի, էութեան և լինելութեան այս հակադրութիւնը անիմանալի էր նոյնիսկ: Էութիւնը գոյութիւն չունի, ամէն ինչ լինելութիւն է սոսկ, այսպէսով անոնք կը չնչէին վերջին պատեհութիւնը ընդունելու համար որոշ տեղու-

թեան մը, տեականութեան գաղափարը, քանի որ ըստ իրենց վարդապետութեանց, ամէն ինչ կը հոսի, ամէն ինչ կը քալէ և ոչ ինչ կանգ կ'առնէ: Դադարի առերևոյթ կերպարանքին ներքե կը պահուի յաւիտեանական անկայունութիւն մը. մտածում որ իր արտայայտութիւնը կը գտնէր հոչակաւոր խօսքին մէջ թէ ոչ ոք նոյն գետին մէջ երկու անգամ կը լողնայ: Կրատիլ (Cratyle) աւելի առաջ գնաց մինչև իսկ ըսելու համար թէ նոյնիսկ մէկ անգամ կարելի չէ լողնել նոյն գետին մէջ: Ի՞նչպէս կրնար տակաւին տեղութիւնը ունէ տեղ ունենալ այսպիսի տիեզերքի մը մէջ, յաւիտեական այս լինելութեան մէջ:

Ժամանակի և տեղութեան միջև առաջին որոշ գատորոշումը կը գտնուի Դըպլոցեաններուն քով, բայց մենք տեսնե՞րապէ՞ս որ Դամասկացի յաւիտեականութեան տակ անմիջապէս կը զետեղէր գոյացական (χρόνος ἐν ὑποστάσει) կամ սկզբնական (χρόνος πρῶτος) ժամանակը ճշդելով թէ գոյացական ժամանակը կայ միահաղոյն՝ ամբողջականօրէն:

Քրիստոնէական փիլիսոփայութիւնն ալ հաւատարապէս զգաց հարկաւորութիւնը անշարժ ժամանակի մը, յաւիտեականութեանէն զատ որ կը պատշաճի այն էութիւններուն որոնք, բնութեամբ յաւիտեական չլինելով հանդերձ այդպէս եղած էին արարչին կամքով: Այսպէս կազմուած է ձգյումի գաղափարը, տարբեր՝ միանգամայն ժամանակէն և յաւիտեականութենէն և այս երեքը նկատուած են որպէս նոյնքան եղանակներ կամ չափեր տեղութեան: Յաւիտեականութիւնը, կ'ըսէին, առանց յաջորդականութեան տեղութիւնն է (duratio permanens) մինչդեռ ժամանակը յաջորդական տեղութիւնն է (duratio successiva): Սիւարեզ (Suarez) ժամանակի և տեղութեան միջև ևս աւելի արմատական դատարշում մը դրաւ երբ որ առաջինին համար տուած ցածր աստիճանը թէ ան շարունակութիւնն է գոյութեան, գոյութեան և տեղութեան տարբերութիւնը բանականութեան յատուկ տարբերութիւն մը միայն ըլլալով:

Այս գատորոշումը պիտի պահուի այն փիլիսոփաներէն, որոնք Դպլոցեաններու շարունակողները եղած են. բայց ժամանակի և տեղութեան փոխադարձ յարաբերու-

թիւնը բաւական չփոթ պիտի դառնայ անոնց մօտ և յաճախ մին՝ միւսին տեղ պիտի առնեն: Այսպէս է որ Տէքարթ և Սպինոզա իրաւ ալ պիտի պնդեն, թէ ևս առանց մեծ ալ համոզման, ժամանակի և տեղութեան զանազանութեան վրայ, ժամանակը նկատելով որդիալ և սահմանեալ մէկ մասը տեղութեան որ ըմբռնուած է իբրև անսահման և անհուն. բայց Համիլթըն (Hamilton) պիտի ըսէ թէ երկու բառերը հոմանիշ են «ժամանակ, տեղութիւն», կամ երկարաձգուած քանակութիւն մը, որ կը կոչուի նաև տեղութիւն»:

Ռայտով (Reid) և Ռոյեր Գոլլարով (Royer-Collard) հարցը կերպարանք կը փոխէ: Տեղութիւնը այլևս չէ անսահմանութեան և անհունութեան ուղիւնոսը. ժամանակն է որ կ'առնէ այս յատկութիւնները: Տեղութիւնը կապուած է էակներու գոյութեան, և հետեւաբար անիկա որոշ մէկ մասն է ժամանակին, փոխանակ ժամանակը ըլլալու տեղութեան որդիալ մէկ մասը: Տեղութիւնը անձնական բան մըն է, ժամանակը անանձնական է. իւրաքանչիւր առարկայ իւրայատուկ տեղութիւն մը ունի, որչափ որ շարունակ է ան գոյութիւն ունենալ: Պէտկոսն (Bergson) նորէն ձեռք կ'առնէ Reid-ի և Royer-Collard-ի այս մասնաւոր տեղութեան գաղափարը և զայն կը վերապահէ գիտակից և խորհող էակներուն միայն, մընացեալ բոլորը զրկուած ըլլալով անկէ:

Կը տեսնուի որ տեղութեան գաղափարը, նախ և առաջ կորսուած ժամանակինին մէջ, անկէ դուրս եկած է տակաւ առ տակաւ, անկէ գատորոշուած է և անոր դուրս գահեւարար՝ իր ծածրան ընիշէ վերէ, թիւրեղացած է աստիճանաբար և հառած՝ Պէտկոսնի գրչին տակ իր ամենաբարձր արտայայտութեան իբրև մտածող էակին իրականութեան հոգեբանական իմացքը: Բայց այն տպաւորիչ լայնութեան մէջ զոր դուտ տեղութեան գաղափարը կ'ստանայ այս իմաստասէրին մօտ ժամանակի գաղափարը կը դառնայ ամբողջապէս սուղուած և կորսուած:

Չըսէ՞ր միթէ որ փրական տեղութիւնը այն է զոր միշտ ժամանակ կոչեր են, բայց ժամանակը՝ ըմբռնուած իբրև անբաժանելի: Արդ այդ ժամանակը էապէս փոփոխութիւնն է ոչ թէ անկենդան և անգործ

բնութեան, այլ մտածող էակներու: Կը տեսնենք անով իսկ որ կը փոխուինք և տեսնուածութիւնը իրապէս մեր կեանքին շարայարուստեան զգացումն է միայն: Այսպէս, տեսողութիւնը այլևս է ուստեան մնայունութիւնը չէ, այլ անոր փոփոխութիւնն է, անկայունութիւնը, կամ աւելի, տեսակ մը մնայունութիւն, տեսակ մը գոյութիւն է փոփոխութեան մէջ, անկայունութեան մէջ:

Պէտքսնի տեղութիւնը կը ներկայացնէ միւս ամբողջական գոյութիւնը, անիկա էապէս մարդկային բան մըն է. ահա թէ ինչու միւս բնութեամբ թաթախուած կը գտնուի և կ'զգենու միւս անկայունութիւնը:

Արդ, պատշաճ է սակայն որ ժամանակին և տեղութեան զատորոշումը կատարուի, զատորոշում որ հիմնական է մեզի համար որովհետեւ ժամանակը ինչպէս ցոյց պիտի տանք յաջորդ գոյութիւն մէջ, միջոց մըն է որ հետեանքն է նիւթին կտրատեալ կառույցին և անոր շարժումներուն, մինչդեռ տեսողութիւնը որ ոչ մէկ յարաբերութիւն ունի հիւլէական կառույցին հետ կը վերաբերի միանգամայն շարժումին և դադարին, ի մի բան իրի մը կամ պատահարի մը գոյութեան: Ինչպէս որ հոսումը շարունակութիւնը հոսանք կը դառնայ, այնպէս ալ գոյութիւնը շարունակութիւնով տեսողութիւն կ'ըլլայ: Անշուշտ ամէն հոսում որքան ալ որ կարճ ըլլայ, հոսանք մըն է, ինչպէս նաև ամէն գոյութիւն, որքան ալ վաղանցուցիկ ըլլայ, ունի ինքն ալ տեղութիւն մը: Ժամանակը հետեանքն մըն է տիեզերական ուժականութեան և կը կանոնաւորէ փոխակերպումները նիւթին, մինչդեռ տեղութիւնը կայական բան մըն է որ կը տարանմտէ փոփոխութիւնը: Բան մը որ կը փոխուի յաջորդ վայրկեանին նոյնը չէ այլևս. ընդհանրապէս առարկայ մը կը անէ իր վիճակին մէջ եթէ պահէ այդ վիճակը առանց փոփոխումի: Կարելի է, անշուշտ, շարժում մը մը տեղութեան մասին խօսիլ, շարժումը անեկով որպէս նիւթին մէկ տեսական վիճակ, ինչպէս որ դադարը մէկ ուրիշ վիճակն է նիւթին:

Շարժումը կրնայ ունենալ այս իմացումով, տեղութիւն մը, ինչպէս որ դադարը կրնայ ունենալ ինքն աս տեղութիւն մը, և շարժումին տեղութիւնը կը նշանակէ պահելը շարժող իրին այդ վիճակը,

ամբողջ ընթացքին այդ ժամանակին որուն մէջ մենք նկատի կ'ունենանք այդ տեղութիւնը:

Երբ շարժում մը տեղութեան մասին կը խօսիմ, շարժումը կը նկատուի որպէս մէկ վիճակը նիւթին, վիճակ մը որ կառուցուած է հաշուի չեմ առնել առարկայի զիրքին փոփոխութիւնները, չեմ նկատել որ առարկան իբրեւ շարժուն մարմին մը որ անդադար տեղ կը փոխէ. բայց անիւշապէս որ սկսիմ հետաքրքրուիլ որ տեղութիւններով պարտաւոր եմ հաշուի առնել այն ժամանակամիջոցները որ կը միջադրուին իր զանազան դիրքերուն միջեւ եւ այն ատեն խօսած կ'ըլլամ ժամանակի մասին:

Արիստոտէլ, և իրմէ յետոյ իր յաջորդները, շփոթութեան մէջ ինչպէս երբ որ պէտք եղած էր դադարի վիճակին վերագրել ժամանակ մը, որ իրենց կողմէ նկատուած էր, ոչ առանց իրականքի, իբրեւ ընկերակցորդ բան մը շարժումին: Տէքարթ կը կարծէր փերցուցած ըլլալ այս զժողովութիւնը երբ կ'ըսէր թէ ամէն առարկայ տեղութիւն մը ունի, այն իրողութեամբ որ անիկա գոյութիւն ունի, ըլլայ ի շարժման կամ ըլլայ ի դադարման: Այս շփոթութեան և թիւրիւմայնութեան պատճառը այն է որ, մինչև նկատի ունէր ժամանակը և կ'անգլիտանար տեղութիւնը, մինչդեռ միւսը նկատի ունէր տեղութիւնը և զանց կ'ընէր ժամանակը:

Չեմ տեսեր ես, ինչպէս կը կարծէ Պէտկոսն որովհետեւ կը փոխուի և արտաքին հանգամանքները, որոնք կ'ազդեն անձնականութեան վրայ, կը գտնեն զիս շարունակ իմ պատմութեան մէկ նոր պահուն: Այլ կը տեսնի, որովհետեւ կը փոխուի այնքան զանազանորէն որ ըստ երեւոյթին գրեթէ չեմ փոխուել բնաւ: Եթէ ես այնքան արագ փոխուելի որ մէկ վայրկեանէ մը միւսը անձնաշնչի դառնայի, իմ աչքերուս առջեւ ես այլևս նոյն անձը պիտի չըլլայի և բոլորին աչքերուն առջեւ դադրած պիտի ըլլայի տեսել: Եթէ կը տեսնեմ, եթէ զիս կրնան ճանչնալ ժամանակի բաւական երկար միջոց մը վերջ, ասիկա անոր համար է որ, հակառակ այս փոփոխութիւններուն, ես կը պահեմ տակաւին անձնական դիմագիծեր որոնք հաստատ կը մնան:

Ահաւաստիկ հիմա չէմա մը պատկերա-

ցնելու համար ժամանակի գաղափարի ճաշակարարը Յունական փրիստոփայութենէն

սկսեալ գէպի հոգեբանական զուտ տեղողութիւնը Պէդակոսնի.

Նախապարտադրական Պղատնական եւ ճորպարական փրիստոփայութիւն

Դպրոցեանց

ժամանակ → յաւիտենութիւն, ժամանակ → Տեղութիւն (յաւիտեթ. aevum, ժամանակ) →

Սխառեղ

Տեղաբ. եւ քաղաքական

Ռայս եւ Ռոյթ Բոլարս Պէդակոս

→ Տեղութիւն, ժամանակ → տեղութիւն (ժամանակ) → ժամանակ (տեղութիւն) → տեղութիւն

Թարգմ. ՎՍՐԴԳԵՍ ՍՐԿ. ՏԵՂՈՒՆԵԱՆ

ՅՈՎԱԿԻՍ ՍԵՎԱԿԱՆ

("LE TEMPS" Ժամանակն ամսագիր)

ՆԵՐՍԷՍ ԱՇՏԱՐԱԿԵՅԻԻ ՔԱՆԻ ՄԸ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐԸ

Ներսիս ժառանգ Քրիստոսի եւ անհատականի փափոքն Աստուծոյ եպիսկոպոսական եւ Կարողիկոս Ամենայն Հայոց Մայրաքոյն Պատրիարք համազգային նախաձեռնարկով արտոյն արարեցան մայր եկեղեցոյ արքայ կարողիկի Երմիածին:

Սրբազան Սահակ եպիսկոպոս զինակաւորի վանից սրբազան Առաքելոյն Թաղադէոսի եւ զինակի նորա ծանուցանեմ զի պատմեցաւ մեզ թէ դուք կրէք ի վերայ վեղարի ձերոյ զնշան պարսից տէրութեան բաց զի օրէնք են ամենայն տէրութեանց զի որ Թագաւոր որոյ Թագաւորի հպատակաց զորպիսի նշան իւր ունիցի պարգեւել ընկալնողն պարգեւաց առանց նախ յայտնելոյ իւրում Թագաւորի եւ ընկալնելոյ զհաճութիւն նորա չունի զիրաւունս կրելոյ ի վերայ իւր զնշան որոյ եւ իցէ Թագաւորի ալ թէ որպէսի ձերոյ արժանաւոր զորոց իցէ պարգեւեալ ձեզ Շահն պարսից զայն նշան զոր կրէք դուք եղեալ ի վերայ ձեռնում վեղարի մեզ անծանօթ է մինչեւ ցայս գրութիւն: Միայն յամսոյս 27 ի պատմութեանց ոմանց լուսւթ թէ կապակիսոր իւրայէլ եպիսկոպոսն կրեալ է ի վերայ վեղարի իւրոյ զայն նշան տէրութեան պարսից եւ համարեցաք թէ այն իցէ զոր դուք այժմ կրէք: Աս որ գրեմ ձեզ ընդ ստանալ զայն թէ հրովարտակաւ Շահն պարսից իցէ ստացեալ վատահամբաւեալ վրձակաւորն Իսրայէլ եպիսկոպոս զայն հրովարտակ իսկն եւ ոչ օրինակն առաքել մեզ վասն հետազօթելոյ մեր թէ բարեհաճութիւն Շահն պարսից իցէ եղեալ կրելն նորա ի վերայ վեղարի իւրոյ զայն նշան, թէ ըստ օ-

րինակի բազմացն նորուն բազմաշնաս արարողութեանց այդ եւ իցէ նա արարեալ ըստ իւրոց հաճոյց:

Եւ եթէ Շահն իւրով հրովարտակաւ իցէ պարգեւեալ այն Իսրայէլ եպիսկոպոս անուանեցելոյն, եւ դուք կրէք զայն իբրեւ պարգեւ պարգեւեալ ձերում վրձակաւորի, ոչ մի Թագաւորաց նշան պարգեւեալ ումեք չին կարող ոչ յաջորդք նորա եւ ոչ իսկ ժառանգաւորք ունողացն զայնս մեծաց կամ փոքունց որպէս եւ մեք իսկ ունէր:

Եփրեմ կաթողիկոս զնշան սրբոյն Անդրէմի պարգեւեալ ինքեան մեք չունիմք զիրաւունս կրելոյ զայն. զի պարգեւք Թագաւորաց են նշանակ երեւելագոյն պաշտօնատարութեանց օգտակարաց Տէրութեան եւ հասարակութեան որպէս եւ մատանիք եպիսկոպոսաց եւ Թագ եւ եմփորոն յատկացեալ զոյով եպիսկոպոսաց՝ ծանօթքն իւրեանց արժանաւորութեանց աստիճանի ոչ բնաւ վատահին կրել զայնս իսկ մոլորքն մատիցանկութեամբք զտանին ոմանք ի վարդապետաց տարազէպ յանդգնութեամբ կրող մատանոյ եւ Թագի: Ուստի գրեմք ձեզ այդ ձեր տարաւահաման մոլութեան արկանել ընդ ոտիւք ձեր եւ բառնալ ի վեղարէ ձեր զայն նշան՝ մանրամասնելոց հանգամանօք գրելով մեզ թէ վիրարք ցայն վայր անարգութեան մատնեցիք զձեր առաջնորդական հանճարեղութիւն զոր ոչ ընդարձակին ձեզ օրէնք համազգային եկեղեցական Հայոց:

Յամի աղագան 1301, եւ փրկական 1852 չմր. 384. Նոյեմբեր 29 ի Ս. Էյմիածին

ԿԱԹՈՒԴՈՍԱՆԱԿԱՆ ԱՄԵՆԱԿԱՆ ՀԱՅՈՑ
ՆԵՐՍԷՍ

Ներսես ծառայ Քրիստոսի և անհասանելի կանոնն Աստուծոյ Եպիսկոպոսապէս և կարողիկոս Ամենայն Հայոց Մայրապոյն Պատրիարք համազգայն և ախարմեծար արքայոյ առաւանտն մայր եկեղեցւոյ արքոյ կարողիկէ Էջմիածին:

Սրբազան Սահակ եպիսկոպոս վիճակաւորի Ատրպատական շախարհի Հայոց նուիրեմբ զողջոյն Յիսուսաւանդ և ծանուցանեմբ զի գիր ձեր առ մեզ ի 23. մարտի ընկալեալ հանդերձ մրցելիոնքն 17 տեսակ կանազան բարեհաջ պարկաստանի և հնդկաստանի և շնորհակալ եմբ վասն առատարտութեանց Սրբազնութեան ձեր, այլ հանդերձայնու առաւել զզաւիլ գտանի մեզ զի անտեղեակ գողով ձերուով վիճակային դիպնութեանց փոխանակ յաւելլոյ ձեզ պակասեցուցանեմբ ձեզ, Օժանդակեսցէ ձեզ առատապարգևն Աստուած ամենառատ իւրով մարդասիրութեամբ և յաշողեսցէ ձերում Սրբազնութեան զձեր առաւելապատիկ պարգևս ձերում բարեջան առաջնորդութեանց միակիարութեամբ ամենաուրբ արեամբ Քրիստոսի գնեալ ժողովրդեան հայոց մատուցանել իւրումն սուրբ Աստուծութեան և արժանաւորել զմարմին Ձեր և զհոգի երանաւէտ շնորհակալութեանցն իւրոց յստ մարմնոյ և ըստ հոգւոյ:

Մեր ամենայն յուսադրութիւնք ուժ և իցէ չզօրին երբէք ստգտանիւ զսիրտ մեր որպիսի և իցէ անհարազատութեամբ իւրիք, այլ տարաբազող գրութիւն մերու՝ ընդհանրական պարտաւորութեանց զրկեալ զմեզ ի կարևորագուցնիցն միջոցա՝ ենթարկէ զմեզ ոչ միայն բանաւոր ստղծութեաց հեռուարաց և մերձավորաց այլ թէ և ապացուցական իւրօք իսկ արժանապարտ իսկապէս դատապարտութեանց այլ զի քնածիր տկարութիւն մարդկութեան ոչ զօրէ գտանել ընթացակից իւրոց մտաց և կամաց, այն է՝ Վի և մեր յուսադրութիւնք ոչ միայն ձեզ և ձերու՝ «ժխտականաց» այլ թէ և ամենեցուն մերաւ. զանց մեծաց և փոքունց որք ընդ ծագս տիեզերաց ենթարկին զմեզ բազմապատիկ իրաւացի դատապիտութեանց և կարի իրաւամբ Պի անծանօթ է հասարակաց ամենեցուն ցաւելի դբութիւն և կաթողիկոսական և պատրիարքական ևս ընդհանրական Աթոռաց սրբոյ էմփաձնի ի սմին դարու այցեւ-

Յամբի աղգաւան 1302., և փրկչական 1853
Հմբ. 205. Մայիսի 9. Ի Թիֆլիզ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՆԵՐՍԻՍ

(11)

Հրահ. 4. 3. ԲԱՍՄԱԶԵԱՆ

ՍԱՐԿՍԱՒԱԳԱԿԱՆ ԶԵՌՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ս. Արտուրյան ժառանգաւոր Վարժարանի վերջին տարւոյ շրջանաւորս աստեղծեալ Ազատ Ապսեման, որ, չկարենալով ժամանակին րոյ յանձնառութիւնը որոշ կերպով յայտնել, չէր կրցած անցելու Յուլիան 30ին Մարկաւազ ձեռնադրուիլ րոյ ընկերներէն հեն, վերադարձած եւ հոգեկոյն փախալ յայտնած ըրազով միանալ րոյ ընկերներէն եւ, Տօրեն ժողովը, համազօր կազմելի վերջ րոյ աշխտեմ հաստատութեան մասին, Ս. Պատրիարք Հորմէ խրեղած րոյ յիշեկալի ձեռնադրութիւնը: Եւ Ամենապատուաբիրը իմել եւս համազօրած ըլլալով յայ մասին, պարտական վերամտելոյ ընդունած րոյ գալն Ընծայարան, ձեռնադրութիւնը յետագայով ապագայ: Վարժարանի Տեսչական խնդրանգ վրայ, ապա ձեռնադրութիւնը կատարեցաւ Կէլլէ. 31ի Տարաթ օրը, քս Հին Տոմարի՝ ի օտի Սրբոյն Յակոբայ Մծրկայ Հայրապետէ: Ամբողջ Միաբանութեան եւ ռուսաւորութեան եւ ժողովրդի իռուն թաղմութեան ներկայութեան, տարբ խորհրդակի շնորհաբաշխութեամբ ընծայեալը ասոց սարկաւագի տաքեման եւ աւար տսցաւ ձեռնամբ Ս. Պատրիարք Հօր, որ այլ առիթի հրապարակաւ յորդարական մըն ալ խոսեցաւ հարընծային: Ազատ Մարկաւազ օր բարի աեակեռութեան վր ընթացիլ կատարած է ժառանգաւորացին մէջ, ամեն հաւատարի կ'ընծայէ շնորհալի հոգեւորական մը լիւնելոյ Աստուծոյ:

ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀՕՐ ՎԵՐԱԿԱՐԶԸ

Նրկու օրով պակաս ֆան երկու ամիս քաղաքայութենէ վերջ, Գեկեմբեր 24ի աւաքաք կես օրին Ն. Ա. ողջամբ վերադարձաւ ի Ս. Աթոռ, իրեն ընկերացող Տ. Պատկ եւ Տ. Շնորհք վարդապետներու հետ միասին:

Գահիրէէն մեկնած էին նախորդ կես օրին, ազգայնոց յարգալից ոգեւորութեան մէջ: Եգիպտոսի առաջն. փոխանորդ Գեր. Տ. Մամբէր Ս. Նախիկոպոս եւ Քաղաքական Ժողովոյ անդամներէն Տեառք Ալթունեան եւ Պրլքսանեան ընկերացած էին պատուոյի ուղեկցութեամբ մինչեւ Գանթարա: Ճանապարհին Զակագիկի եւ Իսմայիլիի ազգայինները ամբողջովին կայաւոր եկած էին իրենց յարգանքը ընծայելու: Իսմայիլիէն եւս իրենց միացեր էր Տիար Կոկեան: Գանթարայի մէջ, Ն. Սրբազնութիւնը իրեն ընկերացող հոգեւորականներուն հետ Մկրտութեան Ս. Խորհուրդը մասնաւորաբար երեսնուց մեկ յայննէրէն Տիար Գրիգոր Եանըզեանի նորածին զակիկն, ի ներկայութեան ջրանցիի տեղւոյն Եւրոպացի բոլոր պատեօնիկ: Ասկէց, Տ. Մամբէր Սրբազան եւ Պատ. Ժողովականք ետ դարձած էին գիւտեայն: Գնացքի առաւօտեան երեքին մեկնելով պաղեստինեան գծի առաջին կայարանէն, ժամը ճիշդ 11ին հասած էր Լիւզ: Հոս կը սպասէին լուսարարապետ Գեր. Տ. Մեսրոպ Սրբազան եւ Ազգ. Թարգման Տ. Հայրիկ վրդ., Տօք. Նալլեան եւ դիւանապետ Պ. Նուրեան, որոնք առաւօտուն կանուխ գացած էին ընդ առաջ: Ասկէց, որ հիմակ վերջին կայանն է երկաթուղիին, ժամ մը վերջ շատ հանդարտ նամբողջութեամբ մը հասան Ս. Աթոռ: Ամբողջ Միաբանութիւն եւ առակերտութիւն զլիսաւորութեամբ Գեր. Տ. Մկրտիկ Աղաւնունի Արեւիկոպոսի կը սպասէին Մայր Տաճարին բակը: Սրբազանք բոս սովորութեան շուրջառ զգեցաւ հոն եւ «Հրաւիրաւ» ի երգեցմամբ առաջնորդուեցաւ նախ Ս. Գլխադրի մասուրը, ուր իր ուխտն ըրաւ, յետոյ աւագ խորանի առջեւ, ուր աղօթեց, եւ «Պահպանի» ու օրհնելէ վերջ ժողովուրդը, նոյն քափօրով

եղաւ պատիւարմարան: Հոն Գեր. Լուսարարապետ Սրբազանք ամենուն ի դիմաց բարի գալստեան խօսք ըրաւ, որուն սիրով եւ ցունորհակալութեամբ պատասխանեց Սրբազան Հայրը, Միաբանութեան եւ առակերտաց հաղորդելով ամբողջ եկեղեցաւորութեան համակարգին ողջոյնը:

Ն. Ա. ամիսէ մը աւելի մնացած է Հելուան ծծմբային ջրի բուժանք ընդունելով, յետոյ Գահիրէի մէջ Տօք. Փիլիպպոսեանէ ընդունած է ելեւթական կարն հոսանքներու բուժանք: Գանթարունի այս երկու կերպերը, մասնաւորաբար վերջինը օգտակար եղած են զգալապէս: Աստուծոյ զատ Ն. Ա. վայելած է Գահիրէի մէջ Տօք. Մելիքեանի եւ Աղեւսանգրիոյ մէջ Տօք. Նազարեանի բժշկական խնամքը, որոնց ամենուն շնորհապատրաստ կը զգանք իրեն հետ ամենք: Ն. Սրբազնութիւնը յաջակապէս շնորհակալութեամբ յիշեց իր նախորդ սիրելի ժողովուրդին կողմէ այս անցելութեան միջոցին զատ շատ սիրալիք ընդունելութիւնը, երկու հաղաւթներուն եւս թեւական եւ Քաղաքական եւ Կրօնական Ժողովոյ անդամոց եւ դիւաններու եւ մասնաւորապէս Գեր. Տ. Մամբէր Սրբազանի եւ բարեկամ ազգայնոց ընդհանուր եւ մասնաւոր պատիւներ, որոնք բարոյապէս եւս կազդուրիչ եղած են իրեն համար: Սրբազանք ամեն Կիրակի Գահիրէ իջած է Հելուանէն եւ քաղաք: Ս. Պատարագ մասուցած է երկու հաղաւթներու եւս եկեղեցիներուն մէջ: Աղեւսանգրիոյ առջնորդարարն շեղք քնայնեղան մը տուած է, յետոյ նոյնպէս Գահիրէի, իր մեկնումին առթիւ. այս խմբումները ազգային եւ եկեղեցական անդադարմութեանց առիթներ եղած են: Այցելած է նաեւ բոլոր ազգային ու մասնաւոր հայ վարժարաններ:

Ամենքս ուրախութեամբ նկատեցին Ն. Ա. աւելի կազդուրումով վիճակը: Այժմ աւելի դիւրութեամբ կ'ելլելիք սանդուխները, եւ կը քալէ աւելի հանգիստ կերպով. ցաւ եւ ուռեցք չկան բնաւ. յուսայի եւ որ դեպի գարուն աւելի կը զօրանայ արկածուած օտք:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՈՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

✽ 1 Դեկտ. ԵՂ.— Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր Գահակալութեան տարեգործին առթիւ, շնորհաւորական հեռագիր մը զրկուեցաւ Ն. Ամենապատուութեան ի Գահէն՝ Միաբանական Ուխտին կողմէ, պատր. փոխանորդ Գեթ. Տ. Մկրտիչ Արքեպիսկոպոսի միջոցաւ, որուն պատասխանեց Ն. Ամենապատուութեան շնորհակալութեամբ Եւրոպայի շնորհակալութեամբ:

✽ 2 Դեկտ. Ուր.— Եւրոպայէ մի վսեմ. կառավարիչ Պր. Գիթրոյի՝ Լուսաբարապետ Սերազանին նախապէս ըրած խնդրանքին վրայ՝ այսօր կէսօրէ ետք ժողով 3ին, ի Ս. Յակոբ այցելութեան եկան՝ Պաղեստինի բրիտանական զուգահեռ ընդհ. հրամանատար Haining, Եւրոպայէ մի բրիտանական զօրաց հրամանատար O'Connor, Եւրոպայէ մի կառավարիչ Պր. Գիթրոյ, իրենց ռապոյսկոյտի անդամներով և ակիկներով. ընդունուեցան Լուսաբարապետ Տ. Մերոպ Ս. Արքեպիսկ. կողմէ, ՄայրԵՏահարին մէջ, ուր մօտ մէկ ժամ մնալէ յետոյ մեկնեցան զուգահեռութեամբ և լուսաբոյ տպագրութիւններով:

✽ 4 Դեկտ. Կիր.— Երէկի նախատեսուէն վերջ՝ այսօր ի Ս. Գեթեմանի, Ս. Կոյսի Ընծայման տօնին առթիւ հրաշափառի թափօրէ ետք՝ հանդիսարար Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ նոյն Եւրոպայի մէջ. պատարագեց Տ. Կիրեղ վրդ. և քարոզեց Տ. Սերովլէ վրդ.՝ բացատրելով թէ ընծայումը Աստուծոյ խորհուրդին ընդունարար ըլլալու առանշարժութեան նուիրագործումն է, և Ս. Կոյսը իր անծին վրայ իրականացուց այդ խորհուրդը:

Իսկ ի Ս. Լեւոնապետեայ եկեղեցին՝ պատարագեց և քարոզեց Տ. Շաւարշ վրդ., որ բացատրեց թէ տահաին նուիրումը Ս. Կոյսը՝ որ ապա իր Միածինն իսկ պիտի նուիրէ՝ հորը պէտք զարգանալ իմաստութեամբ և հասակաւ և շրջանորէ յԱստուծոյ և ի մարդկանէ (Դուգ. Բ. 52). եղբարացուց թէ մանուկներու ընտարի ակնարկեմք մատուցական, Ֆիդիպական, հօգեկան և ընկերային տեսակետներով ըլլալիք անուամբ՝ զոր նպատակ ունի արդի մանկավարժութիւնը՝ իրազօրեցու համար հաղիւսար է մանուկներու հոգին թրծել կրօնաշունչ միջնորդութիւն մը մէջ:

✽ 7 Դեկտ. Դշ.— Այսօր կէսօրէ ետք Արդաւրութեան Դատարանի գլխաւոր անդամներէն՝ Տէր և Տիկ. դատաւոր Plunkett, Տէր և Տիկ. դատաւոր Shaw, R. A. F. ի հրամանատար Porter, Մաթօր ճնշեցաւ Brunsell, իրենց շքախումբով այցելեցին Ս. Յակոբեանց մայր տաճարը և ընդունուեցան Լուսաբարապետ Տ. Մերոպ Ս. Արքեպիսկ. կողմէ. մօտ ժամ մը մնալէ յետոյ՝ մեկնեցան շրջանակալութեամբ և լուսաբոյ տպագրութիւններով:

✽ 11 Դեկտ. Կիր.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան տաճարի Լալիական Գողգոթայի վերամատուռին մէջ, ի Ս. Լեւոնապետական քարոզեց Տ. Շաւարշ վրդ., որ օրուն Աւետարանէն մեծատան առակը (Դուգ. ԺԲ. 13) վերլուծելով ցոյց տուաւ թէ ան բոլոր բնագոյններու և կարիքներու մէջէն կարեւորութեան տրուաւ Ֆիդիպական պէտքի զոհաման միայն, և մարմնական արթնքներու հետամտելով և մնացեալ բնազդներու անտեսումով անհազօրդ մնաց անտեսական լաւմաց, ընկերային, նկարագրի, մատուցական, զեղեցկազդիտական և հրեական արթնքներու, որոնց ամբողջութեան ներգաղնակ յօրինուածքով պէտք է որ ջանար ըլլալու համար կատարեալ մարդը Աւետարանի, որ է նպատակաւոր տարրի գիտութեան և իմաստասիրութեան:

✽ 18 Դեկտ. Կիր.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տահարին մէջ, ուր քարոզեց Տ. Նիկիէ վրդ. Ըրուգ էջ աղ երկրին ընտանիով. ներկայացուց Գրիտոսի շրջանին աշխարհի քաղաքական, կրօնական, բարոյական և ընկերային կեանքը, և հոն մատնանշեց աղի զարնող պականները, որոնք, ըսաւ, կ'ամբողջանան միայն Աւետարանի աղբով:

✽ 22 Դեկտ. ԵՂ.— Տօն յղութեան Ս. Աստուածածնի ի յԱննայէ. նախորդ օր կատարուեցաւ նախատեսուի. այսօր հրաշափառով մուտք ի Գեթեմանի, հանդիսապետութեամբ Տ. Մերոպ Սերազանի. ապա հանդիսաւոր պատարագ Ս. Կոյսի գերեզմանին վրայ, Պատարագեց Տ. Միւռնի վրդ. և քարոզեց Տ. Լալիէ վրդ., որ օրուն խորհուրդէն թեւալուած՝ ցոյց տուաւ թէ կի՛նը աշխարհի թատերաբեմին վրայ կցած է իր անտեսուած արժանիքները փայլեցնել՝ քրիստոնէութեան յետոյ միայն, շնորհիւ Ս. Կոյսին. ազատութիւնը Աւետարանին յատուկ՝ աշխարհի շնորհաւ մեծագոյն բարիքներէն մին եղաւ:

✽ 26 Դեկտ. Բշ.— Եւրոպացուց Ծննդեան տօնին առթիւ, Լուսաբարապետ Տ. Մերոպ Արքեպիսկ., ընկերացութեան տաններկու վարդապետներ, շնորհաւորական այցելութեան գնաց Ֆրանչիսկանց միաբանութեան, Լատինաց պատրիարքանը. ապա Սերազանը՝ Տ. Կիրեղ վրդ. զպատիւր հետ՝ գնաց Անգլիքան եկեղեցւոյ եպիսկոպոսին. իսկ Տ. Գեղորդ վրդ.՝ խոր վարդապետներով՝ այցելեց Լայպիթոյիկներուն, Յոյն-Կաթոլիկներուն, Մարտիններուն և Գերման Դոմէնիկներուն:

✽ 28 Դեկտ. Դշ.— Այս առաւօտ Ֆրանսական Լիւանդանոցին մէջ ի Տէր հանգեաւ Տ. Վրթանէ վրդ. Գառապան (կենսագրականը և թաղական արարքութեան նկարագրութիւնը տե՛ս էջ 31):

✽ 29 Դեկտ. ԵՂ.— Լանդացեալ Տ. Վրթանէ վրդ. ի հոգալիս համար մատուցուեցաւ սուրբ և անմահ պատարագ Մայր Տահարին մէջ. Ողջոյնի տօնն Ամեն. Ս. Պատրիարք Լայրը կատարեց օծումը և խօսեցաւ զամբողջականը. Մարմինը ամփոփուեցաւ Ս. Փրկչի վանքը, հասարակաց զերեզմանատան վարդապետաց հաղամանին մէջ:

Տ. ԵՐՈՒԱՆԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿ. ՓԵՐՏԱՅՃԵԱՆ

Ազնկէզ վիշառի՝ Կ'օբանք մահը այս պատուական հոգևորականին, որ մեր ներկայ եկեղեցականութեան ամենէն շնորհալի ղեմերէն մին էր: Վերջին թելերէն մէկն ալ կը իրթի անա շտապանակայ սալմաստարանին, ինչպէս որովոր էինք կոչել տաւր անդրանիկները, զորս հոգեւոյն նշխարէ պատրիարք Դուբեան ձեռնադրած էր Արմաշ, Դպրեմանքի վերատեսչութեան միջոցին, 1901ին: Այդ անմահա-նայի խումբէն ի կենսա կը մնան այժմ երկցադոյնը, Տ. Մերսոպ Սրբազան Նարայեան, Գ. Պալոյ այժմեան պատրիարքը, և գրիթէ կրտսերագոյնը՝ Տ. Գարեգին Ս. Արք. Խաչատուրեան, Հարաւային Ամերիկայի հայրապետական նաւարակը, որոնց կը մալթիէք երկար կենսա և մխիթարութիւն Ս. Ղեզոյն: Միւս եօթներէն էին, ամէնքն ալ անդուցեալ այժմ, Տ. Սահակ Վրդ. Օտապաշեան, Դպրեմանքի միաբաններէն առաջին նահատակը՝ մեծ պատերազմի առաջին ռաբափներու միջոցին, Տ. Մեհրուսեան Վրդ. Աշխարհունի, այդ ռաբափներու նախօրեակին վերստին աշխարհականացած և յեղափոխական շարքերու մէջ մտած, Տ. Արտաւազդ Վրդ. Գալէնտէրեան, Եղեհայ արիւստի տառաշնորդ, որ Զօհրապի, Վարդգէսի, Տաղաւարեանի հայրն խումբին այդ քաղաքէն անցնելով ղեպի սոցանդ վարուած ատեն տեղւոյն կառավարիին մօտ անոնց ի նպաստ միջնորդութիւն քիչ յետոյ ինքն ալ նահատակեցաւ անոնց անցած ձմեռուն վրայ. Տ. Կորիւն Վրդ. Շտայեան, կանուխ վախճանած ի Մարաշ, որ առաջնորդ էր գացած 1909ին. Տ. Ղեռնդ Արք. Դուբեան, Ամերիկայի եղեղաբախտ նախկին առաջնորդը. Տ. Գրիգորիս Եպս. Պալագեան, Հար. Ֆրանսայի նախկին առաջնորդը և Տ. Եղիշէ Վրդ. Խաչերեան, բանաստեղծ, իր խումբին ամենէն վաղամեծիկը: Ողբացեալը ղեռն մնացած էր անաւոր սպանդէն, պատերազմի սկիզբն իսկ ռաբիներու հետ աքսորուած լինելով Երուսաղէմ, ուսկից Ձինապոլսոյն անցեր էր Եգիպտոս:

Բնիկ Ամասիացի, ծնած էր 1874 Յունուար 20ին. աւագանի անունն էր Յովհանն: Կանուխ որբացած էր իր ծնողքէն, մանկութիւնը և պատանութիւնը անցուցած էր իր աղքատիկ մօրաքրոջ խնամքին տակ: Նախաբնութիւնը իր ծննդավայրին մէջ առած և ատեն մըն ալ արտաքին կենսքի մէջ ապրելէ վերջ, Դպրեմանք ընդունուցեալ 1897ին, Դուբեանի վերատեսչութեան օրով, և տարի-քով և ուսմանը բաւական զարգացած, ընդունուցաւ Ժառանգաւորաց բարձրագոյն դասարանին մէջ: Յաջորդ տարին, որովհետեւ Դուբեան ղեռ վարչապետ էր, նոյն դասարանին հինգ երիցագոյն ներուսն հետ ռաբիւսազ ձեռնարարուցաւ: Օրմանեան պատրիարքէ, Բերայի Ս. Երբողութիւն եկեղեցւոյ մէջ: Երեք տարւոյ աստուածաբանական և նշագրութեան ուսմանց ընթացքը բոլորելէ վերջ, Դուբեան Սրբազանէ ստացաւ քահանայութեան ձեռնադրութիւն և օրնութիւն վեղարի, 1901 Մայիս 20ին, Ջարխախանի Տաճարին մէջ, և նոյն տարւոյ Յուլիս 8ին՝ մասնաւոր վարչապետական դասազանի աստիճան: Իր սաւորտական գրութիւնն էր ԱՍ. Հաղորդութեան խորհուրդը, որ յետոյ հրատարակուցաւ: Բարգէն Վրդ. ի շէյխին մէջ:

Իսկ 1910 Օգոստոսին ծայրագոյն վարչապետութեան աստիճան ընդունեց Դուբեան պատրիարքէ ի Գ. Պալոյ: — Իր պաշտօնավարութեան մէջ ամենէն ուշագրաւը եղած է Գ. Պալոյ պատրիարքա-կան փոխանութիւնը, զոր վարեց, յաջորդելով Ղեռնի Ս. Վրդ. Դուբեանի, Արշարունի և Զաւեն պատրիարքներու օրով: Այս վերջինին հետ աքսորուելէ վերջ, անոր հետ զառնալով վերստին շաբառական նոյն պայտմար: Անկէջ տառի և յետոյ տեղապահութեան և առաջնորդութեան պաշտօն վարած է Գլիլ, Երզնկա, Աֆիոն Գաբուրիար-Փէօթահիա, Սելանիկ, Ռուսթթո, որուն վրայ եպիս-կոզացեալ 1921ին. Տեղապահ էր Աֆիոն Գաբուրիար-Փէօթահիա թեմին, երբ միաժամանակ առաջնորդ ընտրուեցաւ այդ թեմէն և Երզնկայէն, և նախըտրեց վերջինը: Ձինապոլսոյն յետոյ, մինչև Զաւեն պատրիարքի վերադարձը, ատեն մը, իրեն առաջնորդական փոխանորդ մնաց նաև Կիպրոս:

Ունէր գրչի կարողութիւն և խօսելու շնորհ: Ձինքը մատնաբիշ ընդ ըստ մասնութիւններէն էին սովական ամենէն աւելի ուղղամտութիւնը և անկեղծութիւնը: Բարբաբաբայ էր և հեղանամբոյ, անապատ և տէր իր անմահական համազմեմբուն, զորս զիտէր պաշտպանել հոգիւն: Պաշկաբայի առաջնորդութեան միջոցին, որ իր վերջին պաշտօնավարութիւնը եղաւ, նշանաւոր հանդիսացաւ Սե-ֆրիայի Մայր-եկեղեցւոյն և առաջնորդարանի շինութեան համար կատարած շանադութիւններով, որոնք չգիտեցանք տառապեցուցին զինքը: Երկարամասնակեց վատաբողութեան յետոյ հաղի- փուր ինչ սպաքինած, սրտի երկերեք մանր տաքնապնէրէ վերջ՝ ուրուրեմն 1938 թ. Դեկտ. 10ին կնքեց աղնիւ հայր, առաքելի ջրխոտնէի և բարի հովուի իր կենսքը:

Ընկալցի Տէր Յիսուս զհոգի նորա ի լոյս երեսաց իւրոց:

Տ. ՎՐԹԱՆԵՍ ՎՐԴ. ԳԱՍԱՊԵԱՆ

Իր մահը ապեղծելի բան մը պիտի չլինէր իր վրայ մեղի համար՝ իր ծեր հասակին մէջ ենթադրեալ երկարատեւ ու տաժանելի հիւանդութիւնէն վերջ. բայց այնուամենայնիւ ամբողջ միաբանութեամբ պատուեցանք խորապէս, երբ Դեկտ. 28 ի առաւօտուն կանուխ իմացանք իր գիշերախառն վախճանը Ս. Քաղաքիս ֆրանսական հիւանդանոցին մէջ. այնքան սիրուած ու յարգուած էր ամէնքէն Սիրուած՝ իր հայրական անուշ բարբառէն, շէնչող քնադարձութեան, անմիջօրէն կատակաւոր կենցաղին և բարի հոգւոյն համար, ուր չարամտութիւնը չէր կրցած բնաւ նետել իր որումը. յարգուած՝ իր լուրջ նկարագրին համար, որ ընդհանրապէս պատկառանք կ'աղղէր իրմէ երիտաւորներուն, և համակրանք՝ տարբերով և զիրքով իրմէ մեծերուն:

Ծնած էր Կիլիկիան արծաւեքոյնին մէջ 1869 ին. ու Ջէյթունցիութիւնը բուրբողին աննշան տխուր մը չէր եղած կարծես արժանանալու համար ընդհանուրին սիրոյն, իր միւս համընկերակի՝ զիւցազնական Ն. Բարթուղլիմէոսին առնթին, որուն թէև չունէր զէնքի քաջութիւնը, բայց ունէր խօսքի և դատարարի մասնաւոր արեւութիւնը, հետևանք իր ընդոճին անկեղծութեան:

1885 ին եկած էր երեսնադէմ, ուսումնական նկատելի պաշարով մը, արդիւնք իր ծննդավայրին Ս. Լուսաւորչի Ս. Ցակոբայ վարժարաններուն մէջ անցուցած աշակերտութեան, և քիչ շատ գործնական մարզու հոլիւրով, զորս իրեն տուեր էին իր քաղաքին մէջ և աստե՛ մին ալ Մարաշ ունեցած արհեստից հետապնդութիւնները: Այդ երկու զիծերը, ուսման և գործնական մարզու այդ կրկին յատկութիւնները ցոյց տուաւ մինչև վերջը. նախ Բեթլեհէմի այն ատեն գոյութիւն ունեցող հայ դպրատան երկամայ վարժապետի և ժառանգաւորաց վարժարանի քառամեայ վերակազմութիւն, և յետոյ Ս. Աթոռոյ զանապաղատութեան, հիւրընկալութեան, դաքաւարնէպաղատութեան և մատակարարութեան պաշտօններուն մէջ, ինչպէս և ժողովականութեան և տեսչական պարտականութեանց միջոցին երկու ուղղութեամբ ևս ի յայտ բերած արթնամտութեամբը: Բայց իր վրայ ուշաքառ դարձած մեծագոյն առաքելութիւնն էր իշխանութեան և օրէնքի անտրտուն ճնշողանդութիւնը, ինչ որ վառական կեանքին մէջ փնտռուած կարեւորագոյն բարեմասնութիւնն է կրօնական և ազգային ոգիէն վերջ, Գագած է ուր որ զրկած են զինքը պարտէ ու պէտքը: Բացի վերև յիշուած պաշտօններէն, վարձած է նաև Ս. Աստուածածնին, Ս. Փրկչի, Բեթլեհէմի և Յոպպէի տեսչական պաշտօնները, կատարեալ հաւատարմութեամբ և անշահախնդրութեամբ. 1923 ին ընտրուած է Ա. Ատենապետ Միաբանական Ընդհանուր Ժողովոյ, յետոյ քանիցս անգամ Տնօրէն Ժողովոյ: Բազմիցս եղած է ժամարար ի Ս. Ծնունդ և ի Ս. Ցարութիւն. իսկ վերջին տասը տարիներուն՝ անխափան՝ ժամօրհնող Ս. Աթոռոյ, պաշտօն՝ զոր կը կատարէր այնքան հոգւով, վաղայարոյց տքնութեամբ և անդանդաղ փութալանութեամբ: Զարմանալի՝ երևոյթ, իր ծաղիկ հասակը ամբողջովին ապառաժներու վրայ անցուցած այս տարի զաւակ՝ քարի որդի լեռնականը անհուն սէր ունէր ծաղիկներուն նկատմամբ. զանոնք մշակելը իր ամենէն տրուական հրաշքներէն մին էր: Ամառ ձմեռ իր ժամանակին կարեւոր մասը կ'անցընէր անոնց մէջ: Անգիրապէտ այլ ոմն չլիւրմիւղ, ինք մինակը բնութեան կենդանի գոյներով կ'երփնազեղէր Միաբանութեամբ Պարտէզ-Թաղին դարաստանը, շուրջը մշտաբեղուն մեծ կիտրոններին, որուն ոչ ոք չէ համարակէր ձեռք երկարել առանց իր արտօնութեան. ինքն էր կարծեալ որ իր ծախքովը մշտադաւար կախաղանաւոր մեծ պարտէզի մը վերածնէր էր միաբանից Թաղի վերնայարկի արտաքին մեծ կամարաբարձը՝ բազմաարիւր եղաբարներով բարեխառն զօտի և արեւազաղաշային բազմատեսակ սակաւաքիւտ տուններուն, որոնք իր պոքոցիկ այցելուներու զարմանքը կը շարժէին: Անոնք ալ, իր ձեռնասնունդէ այս բուսակներն ու ծաղիկներն ալ սպասուողած են հիմակ մեղի հետ սիրելի շալը վերանեխին մակովը, ու յարմարագոյն տեղը զօր յետ այսու իրենց համար պիտի ընտրէին իր ամէն օր ուղեգած բաղեղները՝ պիտի ըլլար անոր գերեզմանը, զրկելու համար իր չիբիմը:

Ժառանգաւորաց վարժարանի ընթացքը աւարտած էր 1892 ին, երէցեանի տեսչութեան օրով. նոյն տարին ձեռնադրուած էր սրբկառաք, իսկ 1898 ին՝ քահանայաւորեղայ հոգեւոյս Տ. Յարութիւն պատրիարքէն, ինը ընկերներու հետ:

Օծումը կատարուեցաւ Դեկտ. 29 ել. օրը, Ս. Պատարագի միջոցին Ս. Պատրիարք Զօր ձեռամբ, որ և խօսեցաւ զամբանականը, զբաւտիքը ընելով արժանաւոր վանականին: Ապա տեղի ունեցաւ Քահանայաւորի եկեղեցական կարգը, Ն. Ամենապատուութեան նախազգուշութեան և ամբողջ Միաբանութեան և եւսանդապ մասնակցութեամբ, և ի ներկայութեան ժողովուրդի մեծ բազմութեան:

որմէ վերջ զագաղը, ծածկուած իւրատունիկ ծաղիկներով և միաբան եղբայր ծաղկեպսակներով առաջնորդուած, հանգիսիս տարուեցաւ գերեզմանատուն, ուր սիրելի Ն. Վրթանէսի մարմինը ամփոփուեցաւ Ս. Փրկչի հովանւոյն տակ ի դիրք միաբանից: Տ. Մեհարոյ Ս. Լուսարարապետը, ռզակիր կը հեռուէր իբրեւ հանգուցելոյն քահանայական օծակից եղբայրը:

Յիշատակն արգարաց օրհնեալ՝ եղիցի:

ԱՐԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԼՐՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ եւ օրհնութեամբ կ'արձանագրենք 1938 թուայ ընթացիմ եղած հետեւեալ բարեպաշտական նուէրները.

1. Ս. Ուխտիս միաբան Հոգ. Տ. Մուշեղ Վրդ. Հայրապետեան՝ սե. Խաչիչի վրայ ոսկեթել բանուած մէկ զոյգ ժամարարի հողաթափ:
2. Մարաշցի Մկրտիչ և Արշակ Տէյրիմէնեան եղբարք՝ զիշնագոյն պղինձէ ինքնածեռագործ մէկ փափ $0,90 \times 0,82$ մէզր մեծաւթեամբ:
3. Խարթումէն Տիկին Ֆաննի Ֆելիք Գարլանեան՝ մէկ ինքնածեռագործ սեղանի ծածկոց՝ ըսպիտակ կտաւ:
4. Ֆելիպէցի Տիկին Արաքսի Յ. Օշական՝ մօթ սրահոցի սնդուսի վրայ մէկ ինքնածեռագործ վարագոյր Ս. Աստուածածնի պատկերին համար ի Ս. Յակոբ:
5. Աղեքսանդրաքանի Տարսնցի Տիկին Մարգարի Պաղտասարեան՝ մէկ սեղանի զարդ ինքնածեռագործ:
6. Հարաւային Ամբրիկա քնակեալ Այնթապցի Տիար Գեորգ Գարաշլյանեան՝ արծաթախառն պատկերուած մէկ գեղեցիկ կանթիլ՝ շուրջը վեց-թեւեան աշտանակներով և ստորեւը մէկ զարդազննոյ:
7. Նիքիտացի Խաչեր աղա Սէմէրեան՝ մէկ քանալա կրփուրայ, երկու վարագոյր Ս. Գլխաղբի՝ զանազան կտորներով կարուած և երկու փոքր վարագոյր:
8. Պաշէմբէրցի Տիկին Սաթնիկ Մարաշլեան՝ մէկ սեղանի ծածկոց՝ սպիտակ սնդուսի վրայ ծաղիկներ ստեղծարարուած:
9. Տիգրանակերտցի Տիկին Մարիամ ձիզմեան՝ մէկ ոսկի ապարանջան:
10. Նիկոսիայէն Տիար Դարապետ Պէքեարեան՝ սպիտակ սեղանի վրայ բուլբուլ բանուած մէկ սեղանի ծածկոց:
11. Գահրէաքանակ Կ. Պոլսեցի Տիկին Արաքսի Պարսմեան՝ մէկ փոքր պատկեր Ս. Աստուածածնի արծաթապատ, ինքնածեռագործ մէկ զիշնագոյն կօրփուրայ, երկու աշտանակի զարդ և երեք կրտոր արծաթեալ զարդեր:
12. Կելիպոլցի Տիկին Սելաւնի Հէքիմեան՝ Քրքիստոսի Ս. Գերեզմանին համար մէկ ծածկոց վարագոյրն սնդուսի վրայ ոսկեթել բանուած՝

մէջտեղը Քրիստոսի պատկերով, մէկ շղարշայ վարագոյր՝ վրան մէկ զարդոսկիով՝ Ս. Աստուածածնի պատկերին համար ի Ս. Յակոբ, և մէկ ինքնածեռագործ ծածկոց մասի ափսէին:

13. Աջնէրեցի Տիկին Վերոնիք Դերմանեան՝ մէկ ինքնածեռագործ զբակալի ոսկրակ ծածկոց:

14. Ջեզուչցի Տիկին Նազլը Տէր Գասպարեան՝ մէկ կարմրագոյն սնդուսի վրայ սիւզէնի բանուած վարագոյր:

15. Աղեքսանդրաքանակ Օրիորդ Անիցա Ջագրեան՝ մէկ ինքնածեռագործ խաչի բռնիչ:

16. Գահրէաքանակ Կարնեցի Տիկին Ջարուհի Սէֆերեան՝ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին համար լաւորի շալէ մէկ ծածկոց:

17. Գոնիացի Տիկին Նելլիքի Թօփապալեան՝ մէկ ինքնածեռագործ քրօշ բանուած զբակալի ծածկոց:

18. Գահրէաքանակ Կ. Պոլսեցի Տիւրամայր Հըռփիսիմէ Գուլամեան՝ մէկ քրօշ բանուած Ս. Գլխաղբի սեղանի ծածկոց և երկու խաչի բռնիչ:

19. Նրուսաղէմաքանակ Տիգրանակերտցի Տիկին Ռօզա Պետրոսեան՝ մէկ ինքնածեռագործ աւագ սեղանի ծածկոց:

20. Աղեքսանդրաքանակ Տարսնցի Տիկին Թագուհի Պաղտասարեան՝ ինքնածեռագործ մէկ խաչի բռնիչ:

21. Նիքիտացի Տիկին Մարիամ Պապլանեան՝ մէկ ինքնածեռագործ քրօշ ծածկոց զբակալի:

22. Այնթապցի ալրի Տիկին Ջարուհի Մանուէլեան՝ մէկ ինքնածեռագործ ծածկոց Ս. Գլխաղբի սեղանին:

23. Տէօրիմեօլցի ալրի Տիկին Սեմակիւ Զօպանեան՝ մէկ ինքնածեռագործ շղարշայ վարագոյր Ս. Աստուածածնի պատկերին ի Ս. Յակոբ:

24. Ս. Ուխտիս միաբան հանգուցեալ Տ. Յովհաննէս վրդ. Ասատուրեանի թողածն մէկ ձեռաց խաչ, մէկ ոսկի մասնատուփ և մէկ կարպետ $3,55 \times 1,60$ մէզր մեծաւթեամբ, վերջինս Ս. Յառութեան տաճարին յատկացուած:

25. Նրուսաղէմացի Օրիորդ Մարիամ Սլավեանեան՝ ինքնածեռագործ երկու ժամարարի ոտնազօրք՝ Սրբոց Յակոբեանց և Ս. Հրեշտակապետաց տաճարներուն համար, և մետաքսեալ կտորներով կարուած մէկ վարագոյր Ս. Ննիդեան տաճարի Անուանակալութեան սեղանին համար:

Լուսարարապետ
ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍՈՎՈՍ